

Estetski narativ romske kulture odijevanja u suvremenom modnom dizajnu i autorskoj kolekciji

Bracanović, Antonija

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Textile Technology / Sveučilište u Zagrebu, Tekstilno-tehnološki fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:201:345460>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-23**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Textile Technology University of Zagreb - Digital Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO – TEHNOLOŠKI FAKULTET
ZAVOD ZA DIZAJN TEKSTILA I ODJEĆE

DIPLOMSKI RAD
ESTETSKI NARATIV ROMSKE KULTURE U SUVREMENOM MODNOM
DIZAJNU I AUTORSKOJ KOLEKCIJI

Antonija Bracanović

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO – TEHNOLOŠKI FAKULTET
ZAVOD ZA DIZAJN TEKSTILA I ODJEĆE

DIPLOMSKI RAD
ESTETSKI NARATIV ROMSKE KULTURE U SUVREMENOM MODNOM
DIZAJNU I AUTORSKOJ KOLEKCIJI

MENTOR:
prof. art. dr. sc. Jasminka Končić

STUDENT:
Antonija Bracanović
0117227653

Zagreb, veljača, 2024.

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF TEXTILE TECHNOLOGY
INSTITUTE OF TEXTILE AND CLOTHING DESIGN

GRADUATE THESIS
AESTHETIC NARRATIVE OF ROMANI CULTURE IN CONTEMPORARY
FASHION DESIGN AND AUTHORIAL COLLECTION

MENTOR:
prof. art. Ph. D. Jasminka Končić

STUDENT:
Antonija Bračanović
0117227653

Zagreb, February 2024

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

ZAVOD ZA DIZAJN TEKSTILA I ODJEĆE

MODUL: MODNI DIZAJN

BROJ STRANICA: 71

BROJ SLIKA: 74

BROJ PRILOG:

BROJ LITERATURNIH IZVORA:

ČLANOVI POVJERENSTVA:

1. Prof. dr. sc. Katarina Nina Simončič, predsjednik/ica
2. Prof. art. Ph. D. Jasminka Končić, član/ica
3. Prof. dr. sc. Martina Ira Glogar, član/ica
4. Doc. art. Marin Sovar, zamjenik člana/ice

DATUM PREDAJE:

DATUM OBRANE:

SAŽETAK

Diplomski rad *Estetski narativ romske kulture u suvremenom modnom dizajnu i autorskoj kolekciji* istražuje povijest, tradiciju i običaje nomadskog naroda Roma.

U radu se proučava romska kultura i jezik te povijesno – geografski aspekt razvoja romskih zajednica. Opisuje se nomadska skupina Irski Putnici koji nisu genetski povezani s Romima, ali posjeduju zajednička životna obilježja, kako bi se objedinile dvije povezane kulture u kontekstu stvaranja kolekcije. Istraživanje se odnosi na kulturu odijevanja, promatrajući kontrastne estetske razlike u svakodnevnom odijevanju te odijevanju za svetkovine i vjenčanja, s posebnim naglaskom na kulturalne elemente koje preuzima suvremena moda. Svi preuzeti elementi služe kao inspiracija u radu na vlastitoj modnoj kolekciji pod nazivom *Aven Romale* sastavljenoj od šest odjevnih kombinacija.

Ključni pojmovi: migracije, romska kultura, tisak, kolekcija odjeće

SUMMARY

The master's thesis on the *Aesthetic Narrative of Romani Culture in Contemporary Fashion Design and an Author's Collection* explores the history, tradition, and customs of the nomadic Roma people. The study delves into the culture, historical-geographical landscape of Romani communities, language, and family. Special emphasis is placed on the nomadic group Irish Travellers, who are not genetically related to the Roma but share common life characteristics. The aim is to integrate these two cultures in the context of creating fashion collections. The research pertains to the culture of clothing, observing contrasting aesthetic differences in everyday attire and attire for festivities and weddings, with a particular emphasis on cultural elements adopted by contemporary fashion. All the assimilated elements serve as inspiration in the creation of a personal fashion collection titled *Aven Romale*, composed of six clothing combinations.

Key concepts: migrations, Roma culture, print, fashion collection

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ROMSKA KULTURA KAO ODGOVOR NA MIGRACIJE	2
2.1. PORIJEKLO ROMA	3
2.2. ASPEKTI KULTURE ROMA	5
2.3. OSOBITOSTI ROMSKOG JEZIKA	6
2.4. DISKRIMINACIJA I PRIJEZIR PREMA ROMSKOJ ZAJEDNICI I KULTURI	10
2.5. HIJERARHIJA I OBITELJSKE STRUKTURE UNUTAR ROMSKE ZAJEDNICE	13
3. ROMSKA KULTURA - VISOKO IZOLIRANA KULTURA	14
3.1. ROMI U UMJETNOSTI	15
3.1.1. MALGORZATA MIRGA – TAS	15
3.1.2. DELAINE LE BAS	17
3.2. ROMSKA KULTURA ODIJEVANJA	19
3.2.1. VJENČANJA I OBIČAJI	20
3.3. GRUPACIJE: IRSKI PUTNICI I ROMI	23
3.3.1. POVIJEST IRSKIH PUTNIKA	24
3.3.2. ODIJEVANJE PUTNIKA	27
4. UTJECAJ ROMSKE KULTURE U SUVREMENOM MODNOM DIZAJNU	30
5. RAD NA VLASTITOJ KOLEKCIJI - <i>AVEN ROMA</i>	35
5.1. KONCEPT KOLEKCIJE	36
5.2. MOODBOARD	36
5.3. ANALIZA SERIJE DIZAJNERSKIH CRTEŽA	38
5.4. PALETA BOJA	44
5.5. ANALIZA ODJEVNIH KOMBINACIJA	45
5.5.1. ODJEVNA KOMBINACIJA 1.	46
5.5.2. ODJEVNA KOMBINACIJA 2.	48
5.5.3. ODJEVNA KOMBINACIJA 3.	50
5.5.4. ODJEVNA KOMBINACIJA 4.	52
5.5.5. ODJEVNA KOMBINACIJA 5.	54
5.5.6. ODJEVNA KOMBINACIJA 6.	55

5.6. PRIMJENA TISKA	57
5.6.1. DIGITALNI TISAK	61
5.6.2. DIZAJNERI ODJEĆE KOJI U SVOM RADU PRIMJENJUJU TISAK	63
6. ZAKLJUČAK	67
7. LITERATURNI IZVORI	68
8. IZVORI SLIKA	69

1. UVOD

Ovaj rad istražuje etničku skupinu koja je prisiljena migrirati već tisućama godina, što je rezultiralo značajnim posljedicama poput gubitka njihove matične zemlje, Indije. Taj dugotrajan proces raseljavanja doveo je do gubitka njihovog nacionalnog identiteta dok su se postepeno asimilirali s lokalnim stanovništvom. Kroz stoljeća migracija, naselili su se na području cijele Europe i svijeta u potrazi za boljim životom.

Istraživanje započinje u trećem poglavlju proučavanjem romskog kulturnog nasljeđa kao odgovora na migracije. Romi su uspjeli sačuvati svoju kulturu iako su se naselili među drugim narodima, pretežno zahvaljujući usmenoj predaji, pričama i običajima koji su se prenosili kroz povijest. Običaji kao što su svadbeni obredi igraju ključnu ulogu u očuvanju kulture i tradicije romske zajednice, koja samo u Europi broji preko dvanaest milijuna ljudi. U poglavlju *Povijest Roma* pratimo porijeklo romskog naroda, koji je od samih početaka nailazio na otpor i odbacivanje od društva, a ta stigma ga prati i danas.

Romi, unatoč tome što ne posjeduju pisane zapise kroz povijest, njeguju bogatu usmenu tradiciju. *Romani Chib*, poznatiji kao romski jezik, govori se u različitim dijalektima, te omogućuje Romima osnovne komunikacijske funkcije unutar njihove zajednice. Četvrto poglavlje istražuje romsku kulturu kao visoko izoliranu. Romi zadržavaju svoju kulturnu integraciju, no također prihvaćaju i usvajaju određene elemente kulture većinske populacije u kojoj žive, što nas dovodi do zaključka da je romski kulturni identitet multikulturalan.¹

Značajni umjetnici romskog porijekla spominju se u poglavlju *Romi u umjetnosti*, oni su značajno doprinijeli poboljšanju percepcije romske zajednice u svijetu kroz svoj rad, inspirirajući i pridonoseći stvaranju vlastite kolekcije.

Etnička skupina Irskih Putnika, porijeklom iz Sjeverne Irske, bit će dotaknuta u poglavlju 4.3. *Grupacije – Irski Putnici*. Unatoč tome što ne dijele genetsko porijeklo s Romima, s njima dijele sličan način života, a obje skupine su suočene s diskriminacijom i prijezirom. Jedan od zajedničkih običaja su raskošna vjenčanja, što je važan element i kod jednih i kod drugih. Romska vjenčanja

¹ Tomić, Slaven, Romi u interkulturalnom okruženju, Završni rad, Doc. dr. sc. Mirko Lukaš, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2014., str. 4.

zbog svoje raskoši, ali i važnosti za Rome i Putnike, predstavljaju značajan izvor inspiracije za kreiranje vlastite modne kolekcije, čineći ih bogatim izvorom estetske i kulturne inspiracije kojom se promiče i slavi romski identitet i baština. Tijekom migracija, Romi su, osim svoje kulture, tradicije i jezika, mijenjali i svoju odjeću, prihvaćajući elemente društava među kojima su boravili. Elementi romske kulture poslužili su kao inspiracija za stvaranje vlastite modne kolekcije koja se sastoji od šest odjevnih kombinacija.

Kolekcija spaja romske tradicije, poput običaja s modernim elementima kroz ispis riječi koje simboliziraju diskriminaciju Roma u formi tiska, kao i elemente otpora ove zajednice. Cilj ovog projekta je prenijeti povijest, tradiciju i jezik romskog naroda kroz kolekciju suvremenog modnog dizajna, s naglaskom na odražavanju autentičnosti romskog identiteta s fokusom na promicanje romske kulture i jezika te edukaciji o povijesti i tradiciji romskog naroda.

2. ROMSKA KULTURA KAO ODGOVOR NA MIGRACIJE

Ljudi su kroz povijest migrirali kako bi pronašli bolje uvjete za život na nekom drugom mjestu, bilo dobrovoljno, ukoliko pojedinci ili skupine odluče napustiti svoje prebivalište u potrazi za boljim mogućnostima, ili prisilno zbog različitih razloga poput rasnih, etničkih i vjerskih progona, te ratova i oružanih sukoba koji krše ljudska prava. Ti teški uvjeti često prisiljavaju ljude da potraže sigurnost i bolju budućnost na drugim mjestima, dok prisilne migracije često proizlaze iz ekonomskih ili socijalnih problema s kojima se ljudi suočavaju, kao i u novije vrijeme zbog sve veće prisutnosti klimatskih promjena.

Uzimajući u obzir proces migracije, treba istaknuti da je taj proces značajno utjecao na romsku zajednicu. Unatoč tome što nisu zadržali čvrstu vezu s matičnom zemljom, Romi su tijekom gotovo tisuću godina migracija uspjeli očuvati svoju kulturu i način života u svakom novom okruženju u koje su se naselili. Ova izuzetna sposobnost očuvanja identiteta i tradicije u različitim sredinama svjedoči o njihovoj postojanosti vlastite kulture. Kroz migracije, Romi su unijeli svoj jedinstveni doprinos u različite zajednice u kojima su se nastanili. Njihova kultura, jezik, glazba, ples i tradicije obogatile su mnoge društvene i kulturne kontekste. Romi su se također suočili s izazovima i predrasudama, ali su uspjeli izgraditi snažnu zajednicu koja njeguje svoje naslijeđe i pomaže u očuvanju njihove posebnosti.

Tijekom povijesti, Romi su se naseljavali na različitim područjima svijeta, osobito u Europi, gdje su početkom 15. stoljeća postali najveća i najstarija manjinska skupina. Najveća populacija Roma danas živi na području jugoistočne i srednje Europe. Migracije su utjecale na sve aspekte romskog života, uključujući običaje, jezik, obiteljsku strukturu i vjerska uvjerenja. Identitet romskog naroda oblikovali su ti putevi, što je u konačnici rezultiralo razmjenom tradicije i ideja zajedno stvarajući jedinstvenu romsku kulturu koja je iznimno bogata i raznolika. U cjelini, migracija je oblikovala put romskog naroda, no unatoč tome oni su se uspjeli prilagoditi novim okruženjima, sačuvati svoj identitet i doprinijeti bogatstvu svjetske kulture. Upravo migracije i same prilagodbe naroda Roma temelj su inspiracije za stvaranjem vlastite modne kolekcije o kojoj će biti riječ u petom poglavlju ovog rada.

2.1. PORIJEKLO ROMA

Porijeklo Roma, prema povijesno - lingvističkoj rekonstrukciji pripada području sjeverozapadne Indije u području oko rijeke Ganges. U razdoblju između osmog i dvanaestog stoljeća, romska zajednica je doživjela egzodus, nakon što su prethodno u sjevernoj i sjeverozapadnoj Indiji imali značajnu povijesnu i političku ulogu sa čak dvadeset i jednim kraljevstvom u Punjabu, Gujaratu, Delhiju, Rajasthanu, Haryani i Uttar Pradeshu.²

Nakon što su osvajači Indije pokorili ta kraljevstva kroz dva egzodusa Roma, Romi su pretrpjeli teška stradavanja te su prognani iz Indije, osuđeni biti prognanici i došljaci kroz narednih tisuću godina. S obzirom da su izgubili vlastitu državu, postaju narod „bez doma, bez groba“, dok su u zemljama Bliskog Istoka bivali stigmatizirani kao bezbožnici, što bi u islamskim zemljama značilo biti lišen svih prava, uključujući i ona na život.³

Unatoč tome što ne postoje pisani izvori ili dokazi, vjeruje se da su se Romi već u 13. stoljeću pojavili u Europi.⁴ Gradski pisari su ih bilježili kao neobične i nikad viđene strance, što je poticalo kroničare da istraže njihovo porijeklo i osobine. Njihovim iznenadnim pojavljivanjem počela su se postavljati pitanja o njihovom porijeklu, razlozima njihovog lutanja, te njihovim namjerama i

² Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitz, Prosvjeta, Zagreb, 2007., str. 12. – 13.

³ Đurić, Rajko, Romologija, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021., str. 40

⁴ Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitz, Prosvjeta, Zagreb, 2007., str. 13.

ciljevima. Romi su se pojavili na prijelazu između srednjeg i novog vijeka te nisu nestali, već su postali uočljivi svojim „postojanjem“ na rubu društva. Ovo ih je smjestilo u poziciju osoba s ruba civilizacije koje se ne mogu uklopiti u društvo. Takav položaj stvara neprihvatljivu situaciju i dovodi do njihovog isključivanja iz društva na temelju etničkih, pravnih, socijalnih, ekonomskih i kulturnih obilježja.

Slika.1. Migracije Roma iz Indije u Europu između 10. i 18. stoljeća

Romi se nastanjuju na područje Rumunjske, gdje se prvi put spominju u arhivima i dokumentima iz 1417. godine, dok na područje Moldavije stižu početkom 15. stoljeća.⁵ Postoje dvije teorije kako su Romi došli u Moldaviju. Prva je da su stigli preko Crnog mora, a druga da su stigli preko Mezije (tako su nazivali područje tračanske oblasti koje je u tom razdoblju obuhvaćalo područje današnje sjeverne Bugarske i Srbije).

Na teritorij Mađarske Romi dolaze 1417. godine, u vrijeme vladavine kralja Sigismunda, za kojeg se vjeruje da je pismom romskom knezu Ladislavu jamčio zaštitu.⁶ Krajem 18. stoljeća vjerovalo se da je Egipat pradomovina Roma, stoga čak dva od tri najrasprostranjenija naziva za Rome znače “Egipćanin”, to su *Gypsies* i *Gitano*, a naziv *Cigani* je riječ grčkog porijekla (grč. *Athinganos*), što

⁵ Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitzta, Prosvjeta, Zagreb, 2007., str. 121. – 122.

⁶ Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitzta, Prosvjeta, Zagreb, 2007., str. 133. – 134.

znači nedodirljiv. U početku je taj naziv označavao jednu religijsku sektu u Maloj Aziji oko 1417. godine, međutim, tijekom vremena, taj pojam je dobio mnoga druga značenja. Osim prvotnog vjerskog značenja, počeo se koristiti i kao opis načina života romskih zajednica, te često kao označitelj negativnih osobina ili nepristojnog ponašanja. Taj naziv postao je sredstvo kojim se iskazivalo zadovoljstvo ili nezadovoljstvo većinskog stanovništva prema Romima. U mnogim europskim državama, ime "Cigani" postalo je simbolom progona i diskriminacije koji su Rome pratili kroz povijest. Povijest politike, znanosti i kulture Europe obiluje primjerima anticiganskog rasizma, a taj ozbiljan problem reflektira se u mnogim društvenim strukturama i političkim odlukama.

U svojoj knjizi *Ohne Stimme (Bez Glasa)* iz 2000. godine njemački nobelovac Gunter Grass upozorio je na činjenicu da su Romi jedini narod u Europi koji je ostao „bez glasa“, što pokazuje jasnu indikaciju nepravde kojoj su Romi izloženi u društvu.⁷

No unatoč teškim povijesnim okolnostima, Romi su uspjeli dati značajan doprinos kulturi, umjetnosti i politici. Neki od značajnijih pojedinaca romskog porijekla, čiji su doprinosi umjetnosti obogatili svjetsku kulturnu baštinu su španjolski pjesnik Antonio Machado, slikar Pablo Picasso i engleski književnik John Bunyan. Romska zajednica izdržljiva je te nastoji ostvariti jednakost u društvu, a borba za priznanje prava i dostojanstva romskog naroda iznimno je bitna kako bi se omogućio napredak u ekonomskom, ali i društvenom životu. Stoga svačija potpora i razumijevanje igraju ključnu ulogu u ostvarenju tih važnih promjena.

2.2. ASPEKTI KULTURE ROMA

Književnik Rajko Đurić u svojoj knjizi *Romologija* analizirao je aspekte romske kulture, koji su ključni za svakog pojedinca. Pojam *Romanipe* predstavlja tradicionalnu kulturu Roma, a sastoji se od mnogih značajnih aspekata važnih za zajednicu.⁸ Prvi i najvažniji aspekt je komunikacijski, s obzirom na to da se većina kulturnih elemenata prenosi putem romskog jezika, koji je osnovno sredstvo komunikacije. Drugi značajan aspekt obuhvaća prijenos različitih saznanja. Ovi kulturni

⁷ Đurić, Rajko, *Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitzta*, Prosvjeta, Zagreb, 2007., str. 16. – 17.

⁸ Đurić, Rajko, *Romologija*, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021., str. 59.

sadržaji poučavaju o srodstvu, živim bićima, fenomenima, predmetima i slično. Normativni aspekt postaje važan već od najranije dobi, jer pomaže djeci razumjeti društvene norme i vlastitu pripadnost zajednici. Odnosno, educiraju ih o onome što nije prihvatljivo raditi ili što je zabranjeno, kao što su psovanje, dodirivanje određenih predmeta, laži i slično. Vizionarski aspekt naglašava postojanje boljeg i višeg svijeta od onog koji poznajemo. Također, ukazuje da se postojeći svijet može poboljšati promjenom aktivnosti, ponašanja i stavova ljudi. Orijentacijski aspekt određuje važne elemente kao potporu njihovoj zajednici, s naglaskom na pravilima ponašanja u svakodnevnom životu. Oni koji ne poštuju određena pravila dovode svoju zajednicu u opasnost. Sreća je ključna vrijednost i ideal u romskoj kulturi. Romska kultura obuhvaća znanja o sredstvima koja ljudi svakodnevno koriste, stoga se instrumentalni aspekt kulture koristi kao dio civilizacije. Biti, a ne posjedovati, ključno je za Rome, što se očituje i u njihovom jeziku gdje ne postoji glagol 'imati'. Za izražavanje koncepta posjedovanja potrebno je dodati konstrukciju, npr. 'ja imam novac' na romskom se kaže 'Man si love', što znači 'Novac posjeduje mene'.⁹ Ideal života za Rome je doživjeti što više ugodnih trenutaka i izbjegavati neugodno.

2.3. OSOBITOSTI ROMSKOG JEZIKA

“Romi, upravo kao ptice i sva divlja stvorenja, imaju svoj vlastiti jezik koji se razlikuje od jezika onih među kojima žive...”¹⁰

Romski jezik odnosno *Romani Chib*, sintetički je tip jezika, a predstavlja skupinu različitih dijalekata koje su Romi posuđivali od mnogih naroda među kojima su živjeli, srodan je sjevernoindijskim jezicima, porjeđe Inda – Pendžab, a i starom Sanskrtu. Sadrži trideset i osam zajedničkih znakova za sve dijalekte, a obuhvaća tri skupine dijalekata koje je formirao francuski lingvist Marcel Courtiade:¹¹

⁹ Đurić, Rajko, Romologija, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021., str. 58. – 59.

¹⁰ Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, (Hancock 1996 : 107) Ibis grafika, Zagreb, 2004., str. 107.

¹¹ Tomić, Slaven, Romi u interkulturalnom okruženju, Završni rad, Zagreb, 2014. str. 12

1. Balkansko – karpatsko – baltička skupina, najstariji dijalekt koji obuhvaća erlijski (Bugarska, Makedonija), ursarski (Rumunjska, Albanija, Rusija...), fićirski i chandurski (Grčka);
2. Gurbetsko – čergarska skupina - proširena je po zapadnoj Europi;
3. Kalderaška skupina – koju pronalazimo u Europi i na oba američka kontinenta.

Osim spomenutih dijalekta vrlo je specifičan *calo*, inače dijalekt španjolskih *Gitana* koji sadrži više od dvije tisuće riječi, a prikazuje dolazak Roma na Iberijski poluotok.¹² *Calo* je sačinjen od mnogih lokalnih jezika s kojima su se Romi susretali tijekom povijesti, različitih romskih dijalekata, ali i od mnogih posuđenica iz španjolskog jezika, odražavajući time sinergiju među različitim kulturama. Romski jezici su vrlo raznoliki i nemaju jedinstveni standardizirani oblik, ali zato dijele određene zajedničke strukturne karakteristike, za koje se smatra da su osnova romskog jezika. To je posljedica multilingvizma unutar romske zajednice, gdje su različiti dijalekti i varijante romskih jezika oblikovani u kontaktu s različitim jezičnim i kulturnim utjecajima. Iako nemaju standardiziran oblik, romski dijalekti imaju određene lingvističke elemente koji se podudaraju u leksiku, morfologiji ili fonologiji. Romi, kada su se nastanili u nekoj “novoj” zemlji, prvotno bi prihvaćali određene riječi zemlje u kojoj bi se nalazili, a zatim bi te riječi pretočili u *Roum*, što je i prirodan proces koji utječe na sve jezike.

Roum je jezik bez redoslijeda, stoga ga je potrebno učiti frazu po frazu, prepun je idioma i posjeduje problematiku kod roda i glagola. Glagol se u nekim slučajevima neobjašnjivo i u potpunosti mijenja, a jedini način da ga se zapiše je fonetski.¹³ Te promjene se odvijaju na načine koji nisu lako objašnjivi, pogotovo zbog varijacija među dijalektima. Nedostatak strukturiranog pravopisa dodatno otežava gramatičko razumijevanje, dok fonetsko zapisivanje istih dodatno komplicira situaciju. Zbog složene strukture jezika, posebno zbog formiranja izraza pomoću fraza, te obilježja mnogih idioma koji su specifični za kulturu i način razmišljanja, proučavanje romskog jezika može biti vrlo izazovno za one koji nisu upoznati s kulturnim kontekstom. Romski jezik donedavno nije bio zabilježen u pisanom obliku, već se prenosio isključivo usmeno, stoga nedostatak standardiziranog oblika romskog jezika odražava sociopolitičku situaciju Roma. Zbog

¹² Tomić, Slaven, Romi u interkulturalnom okruženju, Završni rad, Zagreb, 2014., str. 12.

¹³ Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, Ibis grafika, Zagreb, 2004., str. 108.

političke, ekonomske i kulturalne marginalizacije prisiljeni su živjeti u manjim skupinama, što rezultira geografskom i socijalnom raznolikošću, a to je problem i dan danas.

Bez političke i ekonomske moći, Romi nisu imali priliku razviti standardizirani jezik kao većina drugih zajednica. Umjesto toga, ovisno o većinskom stanovništvu za socioekonomske strukture, što je usporilo razvoj standardnog jezika unutar njihove zajednice. Romi unutar vlastite skupine koriste vlastite varijante romskog jezika, čime se jezik ograničava na određene domene i kontekste unutar kulture.¹⁴

Ograničen kontekst uporabe jezika, nizak status, višejezičnost te konstantan pritisak koji stvara većinska kultura u težnji za njihovom asimilacijom, čine romski jezik manje dominantnim. Time se dolazi do zaključka da je romski jezik naspram jezika većine uglavnom jednostran, a ne obostran. Određene skupine Roma stoga prestaju koristiti romski jezik, te time dolazi do gubitka vlastitog jezika, odricanjem u korist jezika većinskog stanovništva. Unatoč prestanku korištenja vlastitog jezika, Romi ne gube svijest o svom etničkom identitetu jer potpuni gubitak jezika nastupa tek kada svi članovi skupine prestanu koristiti svoj podjezik.

Romski jezik nerijetko je bio predmet kritika mnogih autora. Oni su smatrali da se nedostatak određene vrline odražava u jeziku, te se zbog toga ne mogu izraziti.¹⁵ Međutim, često su te teorije bile neutemeljene i zasnovane na pretpostavkama, što je pridonijelo stvaranju negativnih osjećaja prema narodu Roma i dodatno doprinijelo njihovoj marginalizaciji. Riječi koje ne pronalazimo u romskom jeziku su one povezane sa dužnošću, posjedovanjem, čitanjem, pisanjem, vremenom i opasnošću.

Elizabeth Condon Kovanen u svome djelu *Introduction to Bercovici*, ističe da su Romi sami zaslužni za diskriminaciju koja ih prati, te smatra da nedostatak riječi "vlasništvo" i "dužnost" u romskom jeziku prikazuje odraz nezainteresiranosti Roma za trajnim naseljavanjem, obrazovanjem, zapošljavanjem i poštivanjem okoline.¹⁶ No s obzirom na dugogodišnje suočavanje Roma s diskriminacijom, marginalizacijom te ograničenim pristupom obrazovanju, nedostatak spomenutih riječi može biti rezultat pojednostavljenja složenih društvenih dinamika.

¹⁴ Savić, Svenka, Mitro, Veronika Škola romologije, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 2006., str. 57.

¹⁵ Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, Ibis grafika, Zagreb, 2004., str. 108.

¹⁶ Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, Ibis grafika, Zagreb, 2004., str. 107.

Paul Kaster u svom djelu pod nazivom *Tales of the Real Gipsy* prikazuje Rome kao “divlja stvorenja”, čiji se jezik razlikuje od onoga među kojem žive, opisujući ga kao “toplog i prepunog šarma vanjskog svijeta”.¹⁷ Dok Kaster smatra romski jezik kao iznimno bogat, čija svaka riječ posjeduje duboke asocijacije, lingvist Doris Duncan ima suprotan pogled. Smatra da je *Roum* jezik zapravo vrlo skroman, te sastavljen isključivo od riječi koje su nužne za svakodnevnu komunikaciju, često povezane s pojmovima obitelji, stada ili plemena, reflektirajući životne uvjete usko vezane vrijednostima romske kulture. Ovaj jezik, prema njegovom viđenju, nije bio opterećen suvišnim riječima, već je bio funkcionalan i prilagođen potrebama svakodnevnog života Roma.

Romi su trajno grubo portretirani kao ljudi bez morala, zakona i korijena, čiji jezik ne poznaje pojmove poput opasnosti, posjedovanja, istine i ljepote. Grubim prikazima Roma uvelike su pridonijeli pojedini autori, čime su omogućili da proturomske predrasude ostanu dugoročno ukorijenjene u rasističkim stavovima diljem Europe i svijeta.

Autor koji je uvelike doprinio takvom prikazu Roma prije više od stoljeća je talijanski novinar i političar Adriano Colloci. Autor u svom djelu *Gli Zingari, Storia d'un popolo errante* iznosi vlastite pretpostavke o narodu Roma na negativan način. Njegova zamisao o Romima odražavala je stavove koji su bili prisutni u mnogim dijelovima Europe tijekom tog vremena, a postala je dijelom narodne mudrosti među istraživačima porijekla Roma.

Colloci već u samom uvodu knjige Rome naziva „stranim narodom“, što potkrepljuje rečenicom: „Lutalice, raspršeni, potlačeni, prokleti, buntovni protiv zakona i civilizacije, živjeli su bez miješanja među nama, tek stotinu godina pokušavamo otkriti tajnu njihova porijekla, jezika i običaja.“¹⁸ Ova percepcija Roma kao "stranog naroda" reflektira stereotipe i predrasude koje su bile prisutne u mnogim društvima prema Romima kroz prošlost. Njihov status kao "daleko" i "raspršen" odnosi se na njihovu nomadsku prirodu i migracijske obrasce, dok se "potlačeno" i "prokleti" odnosi na njihovu povijest diskriminacije i nepovoljnog statusa u mnogim društvima.

Važno je imati na umu da su takvi opisi i stavovi često proizvod vremena i konteksta u kojem su nastali. Unatoč ovakvim predrasudama, postignuća Roma u umjetnosti, glazbi i plesu značajno nadomještaju nedostatak književnih djela. Taj nedostatak može se pripisati njihovom životu na rubu civilizacije. Unatoč tome, primjećujemo postojanje kraćih književnih formi koje su preživjele

¹⁷ Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, Ibis grafika, Zagreb, 2004., str. 107.

¹⁸ Colloci, Adriano, *Gli Zingari. Storia d'un popolo errante*, Forni editore Bologna, Torino, 1889., str. 1.

usmenom predajom, poput pjesama, kraćih priča, legendi i poslovice. Svakako je važno spriječiti izumiranje romskog jezika, a za to je potrebno osigurati jednaka prava govornicima, ali i poticati razvoj pisanih oblika. U radu na vlastitoj autorskoj kolekciji korišteni su ključni jezični pojmovi na romskom jeziku u formi tiska, kako bi se autentično prikazali duboki ožiljci koje ostavlja diskriminacija na zajednici Roma. Cilj je kroz umjetnost istaknuti probleme i izazove s kojima se susrećemo u društvu te potaknuti dijalog o važnosti borbe za pravednost i ravnopravnost.

2.4. DISKRIMINACIJA I PRIJEZIR PREMA ROMSKOJ ZAJEDNICI I KULTURI

Rome je tijekom povijesti pratio kontinuirani niz diskriminacije, prijezira i odbačenosti od društva, a glavni razlog tomu leži u temeljnoj razlici u odnosu prema privatnom vlasništvu, jer u zemljama u koje su migrirali je imovina bila nedodirljiva, dok je Romi sami u većini slučajeva nisu posjedovali.¹⁹ Ni povijesne kronike nisu pružale povjerljive izvore o dolasku Roma u Europu, već su sastavljale vlastitu sliku o nepoznatim doseljenicima, temeljenu na fragmentima informacija, pružajući na taj način grubu skicu koja će se postepeno iscrtavati u nacionalnim i regionalnim europskim kulturama.

Negativnoj konotaciji Roma kumovala je i činjenica kada su stigli u Europu predstavljali su se kao „hodočasnici iz Egipta“ i na taj su način svjesno pokazivali svoje drugo lice, stoga ne čudi podatak da su od samih početaka praćeni sumnjom i nepovjerenjem.²⁰ Unatoč kulturnoj integraciji, još su u 15. stoljeću bili potpuno izolirani iz društva. Okarakterizirani kao nemoralni i bezbožni lopovi i prosjaci, stjerani su na samo dno društvenog sloja.

“Pola tisućljeća kasnije ti 'jadnici iz Malog Egipta' i dalje putuju Europom proseći milodare i krov nad glavom.”²¹

Situacija se na žalost ne mijenja ni u današnje vrijeme, gdje Romi još uvijek ne posjeduju povlašteni status u društvu, a s obzirom na političko uređenje uvjetovano teritorijalnom

¹⁹ Bogdal, Klaus - Michael, Europa je izmislila Cigane, Priča o fascinaciji i prijeziru, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2019., str. 35.

²⁰ Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitzta, Zagreb, 2007., str. 10.

²¹ Bogdal, Klaus – Michael, Europa je izmislila Cigane, Priča o fascinaciji i prijeziru, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2019., str. 37.

vladavinom, etnički i nacionalni identitet nema važnost. U peripatetičkom načinu života u Europi teritorijalno razmišljanje i djelovanje donose svijest o dezintegraciji novonastalih socijalnih, pravnih, gospodarskih i kulturnih sustava. U ovoj fazi, teritorijalna pripadnost i prihvaćenost u društvu čvrsto su međusobno povezani, što je veza koja traje i dan danas.²² Sve to vuče nove probleme za romski narod koji je na taj način i dalje stigmatiziran, te prisiljen na nove migracije na mjesta koja su slabije nastanjena, i dalje bez prihoda, posjeda i odricanja prisiljeni biti siromasi i prosjaci. Na žalost, još uvijek ne postoji sustav koji bi omogućio ujednačeno znanje o Romima, adekvatno postupanje prema njima i pravilno simboličko predstavljanje u pripovijetkama i prikazima.

Iako su stoljećima u Europi ukorijenjeni unutar simboličkog poretka i dalje se smatraju neeuropljanima bez trajnog boravišta.²³ Veliku štetu nižim društvenim slojevima kojima pripadaju Romi učinio je prijelaz u kapitalističko industrijsko društvo. Početkom novog vijeka teritorijalni vladari su tretirali niže slojeve politikom nasilja, te su siromasi okarakterizirani kao opasan i moralno izopačen svijet za sebe, a disertacijom iz 1746. okarakterizirani su kao trajna i prepređena družina, okupljena radi pljačkanja, koja na nijedan način ne prihvaća drugačiji način života.²⁴ Politike nasilja i stigmatizacije teritorijalnih vladara dodatno su ugrozile njihov položaj, postavljajući zajednicu Roma izvan društvenog poretka, predstavljajući Rome kao ljude koji žive ispod društveno – kulturne razine. Ova percepcija je na žalost zaživjela i do današnjeg doba, što je potvrđeno nejasnom i negativnom etničkom i socijalnom identifikacijom, zbog čega su i dalje na lošem glasu. Romi su postavljeni u poredak isključenih ljudi, koji se nalaze unutar društva, kojem zapravo ne pripadaju. Stoga su u Francuskoj bivali poznati kao „kraljevstvo prosjaka“ – *gueux*.²⁵ To implicira isključenost iz glavnog društvenog poretka, ali uz posjedovanje vlastitog jezika, što je odraz njihove anatomije unutar društva. Dok su u Engleskoj prikazani kao „tajna društva bezbožnih“.²⁶ Što sugerira činjenicu, da su bili viđeni kao nepoželjni članovi društva, izvan zakona i moralnih normi. Nastojanja za promicanje pravednijeg i ravnopravnijeg društva zahtijevaju

²² Isto, str. 38.

²³ Isto, str. 35. – 36.

²⁴ Isto, str. 40.

²⁵ Isto, str. 41.

²⁶ Isto, str. 41.

temeljitu borbu protiv predrasuda i stereotipa te jačanje mehanizama zaštite ljudskih prava i jednakosti za sve građane.

2.5. HIJERARHIJA I OBITELJSKE STRUKTURE UNUTAR ROMSKE ZAJEDNICE

Proces kojim se oblikuje nacionalni identitet Roma odvija se kroz temeljne funkcije romske obitelji, što uključuje biološku, odgojnu, gospodarsku i kulturalnu funkciju.²⁷ Na taj način se odvija proces koji kod Roma oblikuje nacionalni identitet. Status u plemenu regulirao se kroz obiteljske odnose, a postojala su dva načina za formiranje obitelji gledano kroz simbolički aspekt, a to su razmjena / kupnja ili otmica. U romskoj obitelji posebno je bitna uloga žene kao majke, ali je i njen položaj često stigmatiziran zbog velikog broja obaveza koje uključuje, uz odgoj djece, kućanske i gospodarske poslove. Kako bi razumjeli položaj Roma, potrebno je raspoznati njihov specifični gospodarski i plemenski sustav, jer specifična forma za Rome je pleme, a plemensku zajednicu objedinjuju običaji, srodničke veze, jezični korpus te privredni interes.

Proširena obitelj, poznata kao *vitcha*²⁸, predstavlja srodnu zajednicu koja obuhvaća nekoliko međusobno povezanih obitelji. Plemenska skupina se sastoji od dviju ili više proširenih obitelji – *vicha*, a može brojiti desetak do stotinu *čergi*²⁹, odnosno nastambi. Ove plemenske skupine priznaju vlast plemenskog vođe. *Vitcha* je obiteljska udruga koja obično broji otprilike desetak članova, čije ime često dolazi od zajedničkog pretka. Bez obzira na to što pojedini članovi mogu napustiti tu veliku *vitchu*, prezimena ostaju nepromijenjena.

Unatoč općenitoj ugroženosti romskog naroda, Romkinje se suočavaju s višestrukom diskriminacijom. Prvo, zbog svoje romske pripadnosti, zatim zbog siromaštva te konačno zbog toga što su žene.³⁰ Često se udaju u ranoj mladosti, očekuje se da rađaju mnogo djece i brinu se o njima, te da nastoje očuvati tradicionalne kulturne norme. Baš zbog nametnutih tradicionalnih vrijednosti i prioriteta, Romkinje su često isključene iz mogućnosti školovanja, te kao majke i kao žene nose punu odgovornost za očuvanje romskog identiteta, tradicije i kulture. Kroz biološku, odgojnu, gospodarsku, kohezijsku i kulturnu ulogu romske obitelji, oblikuje se proces formiranja nacionalnog identiteta Roma.

²⁷ Tomić, Slaven, Romi u interkulturalnom okruženju, Završni rad, Osijek, 2014., str. 9.

²⁸ *vitcha* – srodnička zajednica od nekoliko obitelji (braća s obiteljima)

²⁹ *čerge* – dom za romsku obitelj (otac, majka i mlada djeca)

³⁰ Šikić – Mićanović, Lynete, Romkinje i uvjeti njihova života, Kako žive hrvatski Romi, 2005. str. 216.

3. ROMSKA KULTURA - VISOKO IZOLIRANA KULTURA

Kulture su baš poput i kulturnog identiteta promjenjive, dinamične, te se neprekidno razvijaju zajedno s ljudima koji je objedinjuju. Prije no što pojasnimo značajne primjere romske kulture potrebno je razlučiti što se podrazumijeva pod konceptom kulturalne integracije kulture Roma.³¹

Kada pripadnici različitih kultura dolaze u kontakt jedni s drugima ili se nastane na istom području dolazi do određenih posljedica. Prva od njih je asimilacija, odnosno napuštanje vlastite kulture prihvaćanjem elemenata kulture većinskog stanovništva određenog područja. Sljedeća stavka je integracija, koja podrazumijeva prihvaćanje elemenata kulture većinskog stanovništva ali pritom zadržavajući kulturne karakteristike vlastite kulture. Segregacijom pripadnici većinskog stanovništva dozvoljavaju zadržavanje vlastite kulture izbjegavajući ikakvi kontakt s manjinom. Posljednja stavka je marginalizacija odnosno isključenje vlastite kulture, kojim većinsko stanovništvo nameće manjini prihvaćanje većinske kulture i odbacivanje vlastite.³² Romi zadržavaju vlastitu kulturnu integraciju, ali i prihvaćaju određene aspekte kulture većinske populacije u kojoj se trenutno nalaze, stoga možemo reći da je romska kultura multikulturalna. Iako je romska kultura iznimno bogata, političke odluke mnogih država gotovo u potpunosti negiraju kulturnu integraciju Roma i time pospješuju pogoršanje njihovih životnih uvjeta. Jedan od ključnih razloga neprihvatanja romske kulture leži u pogrešnoj interpretaciji koja je od samih početaka karakterizirala romsku kulturu kao sumnjivu i neprihvatljivu.

Vrhunac netolerancije prema romskoj kulturi nastupio je tijekom doba prosvjetiteljstva u 18. stoljeću, kada su vlasti pokušavale suzbijati romsku kulturu kao zamjenu za dodjelu građanskih prava.³³ Posljedice toga su bili patnje i progoni romskog naroda, čemu svjedoče mnogi primjeri negativnog utjecaja na romsku kulturu i zajednicu, pri čemu se koristi iskrivljena interpretacija iste.

³¹ Flašiková - Beňová, Monika, Swoboda, Hannes, Wiersma, Jan Marinus, Roma: A European Minority, The Challenge of Diversity, Group of the progressive Alliance of Socialists & Democrats in the European Parliament, 2010.,str. 109.

³² Isto, str. 109. – 110.

³³ Isto, str. 110.

3.1. ROMI U UMJETNOSTI

Romi su predstavljali pojave i događaje u vlastitim životima kroz umjetnička djela, dočaravajući radost, uspjeh, entuzijazam, ali na žalost češće tugu, patnju i odbačenost od društva. Određene životne sfere koje nisu direktno povezane s romskim načinom života, također su dobile svoj prostor u romskoj umjetnosti. Umjetnička djela koja stvaraju Romi obuhvaćaju širok spektar izraza koji se proteže kroz slikarstvo, instalacije, tekstilne radove, fotografiju i mnoge druge forme, a ovi značajni umjetnici doprinijeli su obogaćenju romske kulture.

3.1.1. MALGORZATA MIRGA – TAS

Małgorzata Mirga – Tas, međunarodna je umjetnica, aktivistica i edukatorica, romsko – poljskog porijekla koja u svojoj knjizi *Re – Enchanting the World*, ističe da se u svakoj osobi nalazi težnja za čarolijom ili očaranjem, ali ne uvijek, jer u određenim trenucima je potrebno lišiti svijet čarolije, situacija, negativnih emocija i paradigmi.³⁴

Slika. 2. *Małgorzata Mirga – Tas*, fotografija: Leszek Zych

Na 59. međunarodnoj izložbi Bijenala u Veneciji 2022., umjetnica je u Poljskom paviljonu predstavila svoje evokativno djelo, osobne priče, te iskustva romskih žena kroz činjenice i događaje duboko ukorijenjene u genima romske zajednice. Priče su pretočene u višedimenzionalnu

³⁴ Mirga – Tas, Małgorzata, *Re – Enchanting the World*, Zachęta – National Gallery of Art, Archive Books, ERIAC Warsaw and Berlin, 2022, str. 1.

umjetnost, filtrirane te umjetnički sublimirane, a prepoznatljivi simboli prošlih i sadašnjih generacija europskih umjetnika došli su do potpunog izražaja u ovom imponantnom djelu.

Slika 3. Malgorzata Mirga – Tas, *Phuter o Jakha / Open Your Eyes*, 2020, akril i tkanina na iverici i drvu, 185 x 235 cm, *Re-enchanting the World*, Poljski paviljon 59. Venecijanskog Bijenala 2022.

Slika 4. Malgorzata Mirga-Tas, *Re-enchanting the World (Ožujak)*, 2022., tekstilna instalacija (fragment), 462 x 387 cm, Poljski paviljon 59. Venecijanskog bijenala 2022., fotografija: Bartek Solik

Vrlo atraktivnim su se pokazale njene reference na renesansu, prikazane figuralnom, atraktivnom te kromatski reduciranom konverzijom.³⁵

³⁵ Isto, str. 9.

Instalacija u Poljskom paviljonu spoj je povijesne etničnosti i multikulturalizma pretočeno u jedinstvenu živopisnu priču koja stvara homogenu cjelinu, referirajući se na renesansne zidne slike iz Palazzo Schifanoia u Ferrari, a sastoji se od dvanaest velikih tekstilija.

Slika 5. Małgorzata Mirga-Tas, *Re-enchanting the World*, 2022., pogled na izložbu, Poljski paviljon 59. Venecijanskog bijenala 2022., fotografija: Daniel Rumiancew

Umjetnica je ukomponirala prikaze romskih migracija širom Europe, uključujući slike Roma koji nisu uspjeli postati dijelom povijesti umjetnosti. Radove je izradila uz pomoć žena i pripadnika svoje zajednice iz Czarne Góre koristeći već rabljene tekstilije.

3.1.2. DELAINE LE BAS

Delaine Le Bas britanska je umjetnica romskog porijekla koja živi na raznim lokacijama Ujedinjenog Kraljevstva i Europe, svestrana je umjetnica koja objedinjuje crteže, skulpture, performanse, instalacije od mješovitih medija, te film i fotografiju. Sudjelovala je na mnogim izložbama diljem Europe i svijeta, a u nekoliko navrata je izlagala i u American Visual Art Museum u Baltimoreu, sudjelovala je također i na International Festival d'Art Singulier at Roquevaire u Francuskoj, te na prvom romskom paviljonu 52. Venecijanskog bijenala.

Slika 6. *Delaine Le Bas*, 2022., fotografija: Esra Rothhoff

Njen rad temeljen je na isključenost stereotipa, identiteta, iskrivljene povijesti te rodni uloga. Istražuje aspekte simboličke, identifikacijske, a posebice kulturne karakteristike odjeće i tekstila, u svrhu stereotipnih i političkih ideja koje su još uvijek prisutne. Ključan dio njenog stvaralaštva je *site - specific work*, odnosno rad na određenom mjestu, dok posebnu ulogu u izvedbenoj praksi ove umjetnice igraju kostimi i instalacije velikih detaljnih tkanina. Često upotrebljava materijale koji su sačuvani s određenih lokacija, što se u praksi naziva *bricolage*³⁶, što pridonosi njenom stvaralaštvu izvan galerijskog okruženja, pridajući važnost mjestu na kojoj je umjetničko djelo stvoreno. Bitan dio njene prakse je da materijali preuzeti iz svakodnevnog života ponovno zažive. Svoje radove predstavila je kao borbu za bijeg od stereotipa, koristeći simbole koji gledaoci misle da razumiju.³⁷ Neki od značajnijih projekata ove umjetnice su *To Gypsyland*, *Bound By No Nation*, u suradnji s Ronke Osinowo, te *Safe European Home?*.

Projekt *Safe European Home?*, Delaine Le Bas predstavila je zajedno sa svojim suprugom Damianom Le Basom. Velika instalacija koju je kontinuirano stvarala od 2011. godine, prikazana je diljem Europe, a predstavlja ljude koji žive na rubu društva, posebice nakon nezapamćenog vala izbjeglica i imigranata diljem Europe. Kroz ovu izložbu naglašava kako je svima potrebno utočište i mjesto na koje se mogu vratiti – dom, dok ih društvene strukture okružuju, tješe i zadržavaju tijekom cijelog života.

³⁶ *bricolage* – umjetničko djelo sastavljeno od slučajno dostupnih materijala

³⁷ <https://www.romarchive.eu/en/collection/p/delaine-le-bas/> 13.11.2023.

Slika 7. *Safe European Home?*, 1995., Delaine i Damian Le Bas, akril na drvu, 25 x 50, fotografija: Damian LeBas

Damian Le Bas je irski putnik, te je zajedno s Delaine itekako upoznat s konstantnim raseljavanjem i životom na rubu društva.³⁸ Upravo zato je objema ta tema uporište stvaranja njihova rada. Njegove oslikane karte koje stoje uz tekstilije i transparente Delaine, stvaraju okruženje kojim možemo razmotriti prikaz nesigurnosti života na periferiji, otvarajući time prostor za raspravu o povijesnim kontekstima koji su odredili političku situaciju za Rome i Putnike. Projekt objedinjuje kriptično – mistične simbole, obiteljske slike, povijesne dokumente na zidovima, uz dodavanje popularnih figura iz animiranih filmova, poput prestrašene Trnoružice i Mickey Mousea koji pljuje krv. Kombiniranjem biografskih isječaka pojedinih Roma i prototipova naivnih dječjih priča, nastoji prikazati ideal sigurne i homogene Europe. *Safe European Home?* je projekt koji „putuje“ Europom, a prvi put je prikazan 2011. ispred parlamenta u Beču, te za svaku novu destinaciju mijenja naslove.

³⁸ <https://www.artexchange.org.uk/exhibition/safe-european-home-damian-and-delaine-le-bas/> 16.11.2023.

3.2. ROMSKA KULTURA ODIJEVANJA

Tijekom stoljetnih migracija i kulturnih interakcija, način odijevanja populacije Roma prošao je kroz značajne transformacije. Izvorni oblici nošnje često su podložni promjenama uslijed utjecaja različitih kultura i povijesnih događaja, što dodatno otežava očuvanje autentičnih oblika odjeće. Rezultat tih dinamičnih procesa je da je danas vrlo mali broj ljudi upoznat s izvornim, tradicionalnim načinom odijevanja Roma.³⁹

Boja koja je vrlo značajna za Rome je crvena, a posebno je važan segment prilikom obreda vjenčanja.⁴⁰ Iako se u mnogim poetskim opisima Roma crvena spominje kao boja koja predstavlja ljubav, ona to ne predstavlja, već u konačnici simbolizira žrtvu pojedinca, u svrhu kolektivnog mira i blagostanja, ali i zaštite od zlih sila. Uz crvenu boju simbol tradicionalne romske odore je motiv cvijeća na tkanini, koje je rasprostranjeno od područja Indije i Irana, pa sve do Balkana, no nije isključivo karakteristično samo za Rome.

Slika 8. Konstanty Mańkowski, *Romkinja*, ulje na platnu, 1887., 124 x 85,5 cm, fotografija: rempex.com

Odjevni predmeti uz koje najčešće vežemo Rome su dimije ili *shalvare* koje pripadaju tradicionalnoj nošnji Punjaba⁴¹ i Pakistana, a prenesene su iz srednje Azije preko Afganistana.⁴²

³⁹ <http://romni.net/2016/01/19/romska-nosnja-2/> 17.11.2023.

⁴⁰ <http://romni.net/2016/01/19/romska-nosnja-2/> 17.11.2023.

⁴¹ *Punjab* – Indijska savezna država

⁴² <http://romni.net/2016/01/19/romska-nosnja-2/> 17.11.2023.

Osim dimija tradicionalnom romskom nošnjom smatraju se duge, lepršave suknje i haljine s bogatim volanima, koje su najviše poslužile kao inspiracija u realizaciji vlastite kolekcije pod nazivom *Aven Romale*, o kojoj ćemo opširnije u petom poglavlju.

Slika. 9. i 10. Tradicionalno odijevanje Romkinja u svečanim prilikama

3.2.1. VJENČANJA I OBIČAJI

Sociolog i romolog Đokica Jovanović smatra da je svadba Romima najveći praznik. Naglašavajući svadbene običaje kao simbol početka novog života, kao što čovjek zasađi biljku i raduje se njezinom rastu, isto tako svadbeni čin donosi radost, osobito jer označava dolazak novog člana u zajednicu.⁴³ To je razlog zbog čega su svadbe u romskoj kulturi često vrlo raskošne, jer slave stvaranje novog života, što je od iznimne važnosti za romsku zajednicu, ističući svadbeni čin kao znak stvaranja novoga života. U prošlosti su se Romi tradicionalno vjenčavali unutar vlastite zajednice, uobičajeno je da stupaju u brak vrlo mladi, a nerijetko i kao tinejdžeri, ili neposredno

⁴³ <https://mediareform.rs/romski-svadbeni-obicaji/> 19.11.2023.

nakon završetka osnovne škole, stoga su romska vjenčanja iznimno detaljna i razrađena do posljednjih detalja.

U svom djelu *Običaji Roma* iz 1980. godine, književnik i romski pjesnik Rajko Đurić detaljno je opisao svadbene običaje Roma prema staroindijskim običajima. Naziv koji Romi koriste za svadbu je *bijav* ili *abijav*, a kao i kod mnogih naroda, svadbi prethodi prošnja mlade – *mengipe*, odnosno sklapanje „prijateljstva“ – *hanamičipe*. Tijekom ceremonije prošnje, koja se naziva "*nikah*", ključnu ulogu imaju roditelji, a u nekim romskim zajednicama ovaj običaj se prakticira i danas. Za mladu se očekuje da bude nevina te da posjeduje osnovno znanje o gatanju i čaranju. Kaldraši „kupuju“ djevojku no prethodno, prema staroindijskom običaju, proučava se ponašanje mlade, ukoliko kada dođu prosci mlada spava ili plače, brak se ne sklapa. Ukoliko je mlada spremna za brak, mladoženjin otac mora mladenkinom ocu isplatiti miraz, koji se plaćao po 10 milijuna starih dinara, onda kada je miraz plaćen mlada postaje mladoženjina „*svojina*“.⁴⁴

Nekada su romske svadbe trajale i do sedam dana, no običaji su varirali od mjesta na kojima se nalaze, ali i prilagodbom s određenim narodom među kojima se nalaze. Danas svadbene svečanosti traju uglavnom do tri dana, dok se sjećanja na prijašnje običaje prenose s koljena na koljeno. Običaji Roma razlikuju se zavisno od plemena, ali određeni elementi ostaju isti, npr. duljina trajanja svadbe. Prethodno je svadba započinjala u srijedu, a završavala bi u petak. U današnje doba svadba traje od subote do ponedjeljka, Romi smatraju da je subota „mrtvački dan“, stoga taj dan nije dobro zakazivati svadbu, odnosno bilo koju proslavu.

Jedan od značajnih običaja kod većine romskih plemena je običaj lomljenja kruha, plemenski starješina *phuri dej* ili svekrva lome kruh na pola iznad mladenke, zatim ga pruži supružnicima govoreći ukoliko se ikada zasite kruha i soli zasitit će se i jedno drugoga.⁴⁵ Komadiće obrednog kruha uzimaju mladi momci i djevojke kako bi se i oni sretno oženili u budućnosti. Kako bi supružnici imali sretan i uspješan brak moraju ispoštovati sljedeća pravila koja nalažu svadbene običaji. Moraju biti jedno drugome vjerni, s naglaskom na mladu, jer u slučaju raspada braka žena

⁴⁴ Đurić, Rajko, *Običaji Roma*, Kultura Beograd, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku – ISSN 0023 – 5164, (Br. 50.), 1980. str. 109.

⁴⁵ Isto, str. 111.

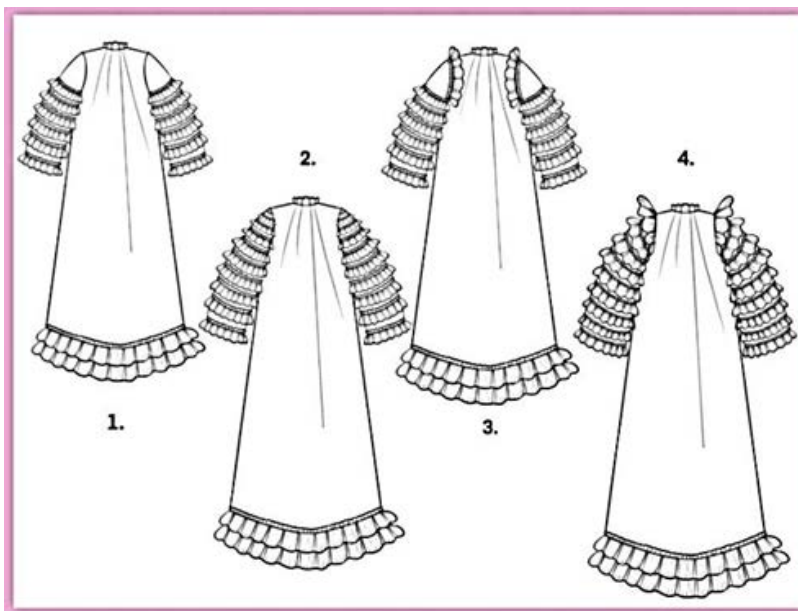
se kažnjava i odreže joj se kosa. Ukoliko dođe do raskida braka, tada je nadležan *kris*⁴⁶, koji utvrđuje čija je krivica i obveza. Ova kazna pokorene žene koristila se još u Indiji.

Slika 11. i 12. Svadba četrnaestogodišnje djevojke, 2006., Rumunjska, fotografija: Jeremy Sutton-Hibbert

U seriji dizajnerskih crteža za kolekciju *Aven Romale* razvijena je haljina inspirirana romskim vjenčanicama (Slika 13.). U ovim crtežima primjećuju se promjene u formi rukava i načinu slaganja nabora. Slaganje nabora djelomično se provodi po dužini rukava ili preko cijelog rukava, a dodaju se i obrnuti nabori prema vratu, što stvara slojevitost i dinamičnost u dizajnu. Ovi detalji naglašavaju raskoš i bogatstvo romskih tradicionalnih vjenčanica, dok istovremeno prilagođavaju haljinu suvremenim modnim preferencijama. Dodavanje volana na dnu haljine doprinosi postizanju željenog volumena, istovremeno stvarajući efekt lepršavosti. Kroz ovu seriju crteža, haljina inspirirana romskim vjenčanicama postaje simbol elegancije, tradicije i prilagodljivosti suvremenim modnim tendencijama, pružajući jedinstvenu kombinaciju kulture, stila i individualnosti.

⁴⁶ *kris* – romski sud

Slika 13. Antonija Bracanović, *Seriya dizajnerskih crteža haljine za kolekciju Aven Romale*, 2023.

3.3. GRUPACIJE: IRSKI PUTNICI I ROMI

Irski Putnici (eng. *Irish Travellers*) i Romi (eng. *Roman Gypsies*), etničke su skupine čija se povijest kultura, običaji, jezik i porijeklo znatno razlikuju, a povezani su zajedničkim životnim obilježjima. Oba su naroda nomadska i kroz povijest su praćena diskriminacijom i prijezirom sve do danas. Putnici su autohtoni za Irsku, iako čine manje od 1% same populacije, povezuje ih zajednička povijest i srodstvo, no oni ne naglašavaju toliko svoje geografsko porijeklo koliko razloge i okolnosti zbog kojih su postali izolirana skupina.

Slika 14. *Obitelj Irskih Putnika, Killorglin, 1954., okrug Kerry, Irska, fotografija: Inge Morath*

3.3.1. POVIJEST IRSKIH PUTNIKA

Irski Putnici (eng. *Irish Travelers*), prvi put se u Velikoj Britaniji pojavljuju još u 12. stoljeću, a vjerovalo se da je većina stigla 1840. godine za vrijeme Velike gladi u Irskoj, dok je drugi veliki val Putnika stigao nakon Drugog svjetskog rata zbog posla. Termin *Putnici* (eng. *Travellers*), koristi se od šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća, a obuhvaća raznoliku skupinu ljudi porijeklom iz Irske, koji osim u Irskoj žive i na području Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Američkih Država. Osim Putnici, nazivaju se i *Pavees* ili *Mincéirs* (*Shelta: Mincéirí*). Prema genetskim istraživanjima provedenim 2017. godine, otkriveno je da su Irski Putnici istog porijekla kao i primarno irsko stanovništvo. Obje populacije su se genetski razdvojile prije više od 360 godina, što je rezultiralo određenim genetskim razlikama. Ova istraživanja su odbacila mit da su Irski Putnici stigli u Irsku za vrijeme Velike gladi 1840-ih godina.

Poduzeti su mnogi naponi kako bi se ova etnička skupina integrirala u dominantnu kulturu, uključujući naseljavanje Putnika u državne stanove i provođenje obveznog školovanja. Ipak, unatoč životu među lokalnim stanovništvom, Putnici i dalje nailaze na izazove prilagodbe te se svakodnevno suočavaju s neprihvatanjem.

Prema *Britannici*, Putnici u zajednici imaju vrlo određene rodne uloge, muškarci su zaduženi za brigu o stoci i konjima, dok su žene obavezane za kuću i obitelj.⁴⁷ Također je zanimljiva činjenica da muškarci ne smiju razgovarati s ženama u javnosti. Značajnu ulogu u zajednici Irskih Putnika čine velike i povezane obitelji, koje se međusobno štite od socijalne izolacije.

Fotografkinja Birte Kaufman provela je četiri godine živeći među Putnicima, opisala je svijet Putnika kao paralelni s duboko ukorijenjenim rodnim ulogama, koje ih udaljavaju od irskog širokog društva, čak i onda kad im se sloboda ograničava.⁴⁸

Slika. 15. *Blizanke Donoghue sjede u karavanu na sajmu konja u Ballinasloe, 2016., okrug Galway, Irska,* fotografija: Birte Kaufmann

Slika. 16. *Irski Putnik James i njegova sestra, 2016., okrug Kildare, Irska,* fotografija: Birte Kaufmann

Ono po čemu se razlikuju od ostalih nomadskih naroda je i to što imaju vlastiti jezik – *Shelta*.⁴⁹ *Shelta*, poznatija kao *Cant*, kombinacija je irskog i hibernog – engleskog, a procjenjuje se da se njime služi više od 90 000 ljudi, uz njega govore i engleskim jezikom, ali s specifičnim naglaskom. Baš kao i Romi, Putnici stupaju u brak vrlo mladi, a više od 25 posto Irskih Putnika imaju šest ili više članova po kućanstvu, što je u usporedbi s općom populacijom gotovo trostruko više kućanstava s više obitelji. Obitelji putnika su usko međusobno povezane kako bi se zaštitile od

⁴⁷ <https://www.britannica.com/topic/Irish-Travellers> 19.11.2023.

⁴⁸ <https://www.nationalgeographic.com/photography/article/irish-travellers-uphold-the-traditions-of-a-bygone-world> 19.11.2023.

⁴⁹ <https://www.britannica.com/topic/Irish-Travellers> 21.11.2023.

isključenosti od društva, te diskriminacije. Mnogi ih greškom nazivaju pogrdno *cigani*, što je za Putnike uvreda, jer ne posjeduju nikakve genetske veze s Romima. Također, u Irskoj ih nerijetko nazivaju *tinkers*, ovaj naziv potječe od alata kojim rade prilikom obrade metala jer su mnogi Putnici radili kao limari, a oba naziva - *cigani* i *tinkers* - smatraju se pogrdnima.⁵⁰ Za Putnike su sajmovi bili od iznimne važnosti u godišnjem ciklusu njihovih života. Sajmovi Puck i Ballinasloe bila su najbolja mjesta gdje se mogu pronaći Putnici, a služila su kako bi iznudila prilike za obiteljska okupljanja Putnika, sklapanje brakova i prikazivanje konja.

Slika 17. *Kamp Putnika na sajmu konja u Ballinasloe, 2016., okrug Galway, fotografija: Birte Kaufman*

Od pozitivnih do negativnih ili romantičnih stereotipa, portreti irskih Putnika prisutni su u irskoj književnosti, glazbi i filmu, mnogi poznati irski književnici i glazbenici priznaju da su upravo Putnici bili temelj inspiracije i izvora njihovih repertoara. Neki od poznatih naslova inspiriranih Irskim Putnicima je drama J. M. Syngea *The Tinker's Wedding* iz 1907., zatim britanska dokumentarna serija *Big Fat Gypsy Weddings*, Jennya Popplewella, koja istražuje tradiciju i živote nekoliko britanskih obitelji Putnika, te kriminalistička drama Stevena Knighta, *Peaky Blinders* iz 2013, a usredotočena je na miješanu obitelj Roma i Irskih Putnika. Dok su najpoznatiji glazbenici

⁵⁰ <https://www.nationalgeographic.com/photography/article/irish-travellers-uphold-the-traditions-of-a-bygone-world>
10.01.2024.

porijeklom Putnici, pjevačica Margaret Barry i Pecker Dunnei, i velika filmska zvijezda Sean Connery, također su porijeklom Irski Putnici.

Slika 18. i 19. Scena iz dokumentarne serije *Big Fat Gypsy Weddings*, 2010.

Slika. 20. TV serija *Peaky Blinders*, 2013.

3.3.2. ODIJEVANJE PUTNIKA

Prepoznatljiv stil odijevanja Irskih Putnika odražava nomadski način života i kulturnu identifikaciju koju Putnici često ističu kroz nošnju živopisne i šarene odjeće. Tradicionalne haljine su često duge i skromne, obuhvaćajući gracioznost i eleganciju, iako su obogaćene bojama koje održavaju osjećaj kulturnog tradicionalizma. Složeni cvjetni uzorci na haljinama i suknjama pridonose živopisnom i upečatljivom izgledu.

Žene često nose šalove ili marama kako bi se zaštitile od vremenskih uvjeta, ali i kao modni dodatak koji upotpunjuje njihov ukupni izgled. Osim marama kao dodatka tradicionalnoj odjeći, žene također nose šešire, koji predstavljaju kulturni marker koji definira identitet unutar zajednice Putnika, dok njihov stil varira.⁵¹ Muški Putnici tijekom posebnih događaja i prigoda nose uredno skrojena odijela po mjeri, a ona su za Putnike odraz formalnosti te kulturnog poštovanja i ponosa. Vjenčanja su iznimno značajan kulturni događaj za zajednicu Putnika, zbog toga su vjenčаницe vrlo raskošne i bogato ukrašene. Nakit nose i žene i muškarci, dok žene nose ogrlice, naušnice i narukvice, muškarci često nose prstenje.

Slika 21. *Irski Putnici, Emily i njen brat prije vjenčanja starije sestre, 2016., okrug Offaly, Irska, fotografija: Birte Kaufmann*

Slika 22. i 23. *Detalji na vjenčanim haljinama*

⁵¹ <https://www.waynearthurgallery.com/why-do-irish-travellers-dress-provocatively/> 30.11.2023.

Zbog nomadskog načina života koji uključuje česta putovanja te prilagodbu raznim vremenskim uvjetima, Putnici odjeću biraju prema izdržljivosti i praktičnosti. Unutar zajednice Putnika određeni stil ili dodaci mogu određivati društveni status ili položaj pojedinca unutar grupe. Odjeća može odražavati njihovo iskustvo, autoritet ili poziciju, stoga stariji članovi mogu imati drugačiju odjeću od ostalih pripadnika zajednice.

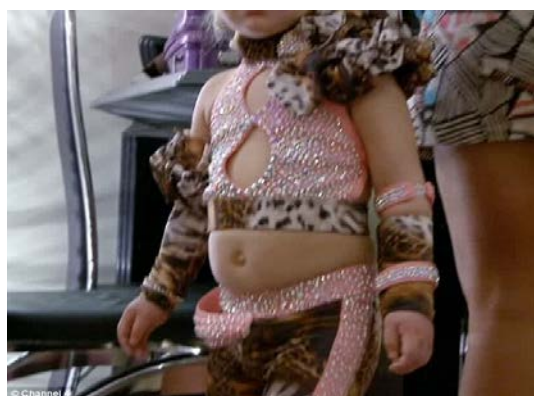
Irska zajednica Putnika suočava se s nerazumijevanjem i često je meta diskriminacije u Irskoj, a tome doprinosi terminologija „provokativnog odijevanja“, prilikom opisivanja stila Putnika. Takvo izražavanje na temu opisa odijevanja može biti vrlo osjetljivo. Korištenjem riječi "provokativno" za opisivanje njihovog načina odijevanja može biti problematično zbog potencijalnih negativnih konotacija koje takav izraz iznosi. Ono što se doživljava kao provokativno varira od kulture do kulture te je subjektivno, a temelji se na društvenim normama i osobnim uvjerenjima. Zbog toga u opisivanju njihovog načina odijevanja treba biti pažljiv, izbjegavajući terminologiju koja bi mogla održavati štetne stereotipe ili uzrokovati negativne konotacije. Važno je poštivati raznolikosti unutar zajednice Putnika kako bi se uklonili stereotipi, što bi uvelike pridonijelo održavanju njihove tradicije i osobnom odabiru svakog pojedinca.

Slika 24. Kadar iz dokumentarne emisije *Big Fat Gypsy Weddings*, 2010., Jenny Popplewell, Ujedinjeno Kraljevstvo

Slika 25. Kadar iz dokumentarne emisije *Big Fat Gypsy Weddings*, 2010., Jenny Popplewell, Ujedinjeno Kraljevstvo

Slika 26. Kadar iz dokumentarne emisije *Big Fat Gypsy Weddings*, 2010., Jenny Popplewell, Ujedinjeno Kraljevstvo

4. UTJECAJ ROMSKE KULTURE U SUVREMENOM MODNOM DIZAJNU

U posljednjih nekoliko godina, moda je pokazala sve veći interes za romski ili *gypsy* stil. Dizajneri poput Giorgia Armania i Frida Giannini uključili su elemente romske kulture u svoje kolekcije, koristeći čipku, šalove i cvjetne uzorke.

Dizajner John Galliano nerijetko se u svojim kolekcijama oslanjao na elemente romske kulture stavljajući fokus na funkcionalnost odjeće naspram površnosti. Obzirom na nomadski način života koji uključuje konstantno kretanje, Romi na taj način stvaraju stil koji im je trenutno dostupan, dok im sama moda nije prioritet. Kao primjer takvog pristupa navedena je odjevna kombinacija iz kolekcije Johna Galliana iz ready-to-wear za jesen/zimu 2004. (Slika 27. i 28.).

Galliano u ovoj kolekciji predstavlja inovativni trijumf recikliranja u romskom stilu, obogaćen neobičnim detaljima poput ljepljivih traka, limenki Coca-Cole, krzna, plastičnih vrećica za cipele, plastičnih boca za torbe te kaputa i haljina od novinskog papira.

Slika 27. i 28. John Galliano, kolekcija *ready – to – wear*, jesen/zima 2004. – 2005.

Ova odjevna kombinacija ističe blagu X siluetu, koja je karakterizirana naglaskom na struku i bokovima. Sastoji se od tri odjevna predmeta koji zajedno stvaraju slojevit i teksturalno bogatu estetiku. Uska majica na pruge s dugim rukavima i ovratnikom predstavlja svakodnevni odjevni predmet, koji je funkcionalan i praktičan. Smeđa suknja spoj je dvije teksturalno različite tkanine. Gornji dio suknje nabire se do polovice bokova, stvarajući zanimljiv efekt u gornjem dijelu. U području koljena spaja se s kariranom bež tkaninom, koja se nastavlja u donjem dijelu suknje od iste tkanine kao i gornji dio. Bijeli korzet floralnog uzorka nježno ističe siluetu, dok iz uzorka u gornjem dijelu proizlaze nabori iz kojih vise srebrni medaljoni, čime ovaj predmet predstavlja simbol svečanog u ovoj odjevnoj kombinaciji. Linija je rubna i strukturna.

Važno je istaknuti da uporaba romskih elemenata u modi može izazvati i kontroverze zbog osjetljivih povijesnih iskustava romske zajednice u Europi, posebno tijekom 20. stoljeća. Dok mnogi dizajneri pristupaju romskoj kulturi s poštovanjem, drugi mogu nehotice upasti u zamku kulturne aroprijacije, odnosno situacije kada dizajneri, modne kuće ili pojedinci koriste elemente ili motive iz drugih kultura u svojim kreacijama bez odgovarajućeg razumijevanja ili poštovanja prema izvornoj kulturi. To može uključivati korištenje tradicionalnih uzoraka, tkanina, oblika odjeće ili ukrasa inspiriranih određenom kulturom ili etničkom skupinom, a da pritom ne pružaju odgovarajući kontekst ili poštovanje prema kulturi iz koje ti elementi potječu. Ovakva praksa može biti kontroverzna jer može dovesti do iskrivljavanja značenja i upotrebe kulturoloških elemenata, kao i do nepoštovanja prema kulturama koje su izvor inspiracije, iskorištavajući elemente kulture bez istinskog razumijevanja i poštovanja.

Ovo je važna tema koja zahtijeva osviještenost o povijesnom kontekstu i poštovanju prema tradicijama i identitetu romske zajednice. Unatoč tome što dizajneri posjeduju različito poimanje perspektive romskog stila u 21. stoljeću, ono što ih objedinjuje je nomadski bijeg koji je temelj kreativnog i konceptualnog korištenja ove reference.

Roberto Cavalli svojim kreacijama naglašava romski stil kao simbol neprekidne slobode u dizajnu, vjerujući da on nadilazi estetiku te predstavlja način života. S druge strane, Armani ističe *Gypsy* stereotip elementima kao što su resice, čipka, slojevi i bogata paleta boja i uzoraka, koristeći ih kao snažne alate za postizanje značajnog modnog utjecaja, naglašavajući izraženu ženstvenost kroz dekorativne elemente romske estetike, reflektirajući razliku među spolovima koja je izražena unutar romske kulture.

Slika 29. i 30. Anna Sui, kolekcija *ready – to - wear*, jesen, 2017.

Američka dizajnerica azijskih korijena Anna Sui, poznata je po tome što crpi inspiraciju iz različitih kultura i estetika te ih kombinira na inovativan način u svom dizajnu. Njena estetika često uključuje elemente iz različitih vremenskih razdoblja, etničkih tradicija i subkultura, naglašavajući važnost razumijevanja i poštovanja kulturnih tradicija. Njen pristup romskoj kulturi nije samo estetski, već i ideološki u spajanju različitih kulturnih identiteta i promicanju multikulturalizma, predstavljajući u svojim kolekcijama estetsku sinergiju boja, tekstura i uzoraka.

Kao primjer izdvaja se odjevna kombinacija Anna Sui, *ready-to-wear*, jesen 2017. (Slika 29.). Ova odjevna kombinacija ističe X siluetu, koju u ovom slučaju karakteriziraju naglašena ramena, strukiranost i blago širenje donjeg dijela, a sačinjena je od dva dijela koja čine bluzi i suknja. Detalji naglašavaju slojevitost i spoj različitih tekstura poput baršuna i lepršavih materijala, različitih uzoraka, dok pojas na bluzi sadrži etno motive.

Zanimljiv kolorit kombinira tamno ljubičastu boju bluže s suknjom boje kože, obogaćenu cvjetnim detaljima u boji terakote, zelene i smeđe. Donji dio suknje izrađen je nabiranjem materijala s uzorkom sitnih ruža, dok detalji na suknji postižu 3D efekt. Naglasak na ramenima postignut je nabiranjem tkanine, dok je ovratnik bluže i orukvice izvedeni nabiranjem lepršavog materijala cvjetnog uzorka. Linija odjeće je rubna, konturna i strukturna, što dodaje definiciju i oblik cijeloj kombinaciji.

5. RAD NA VLASTITOJ KOLEKCIJI - AVEN ROMALE

Aven Romale, što na romskom znači "pođite Romi", kolekcija je koja proizlazi iz inspiracije i poštovanja prema romskoj zajednici te njenom bogatom naslijeđu. Počevši od koncepta eskapizma, kolekcija istražuje bijeg od stvarnosti, ističući važnost romskih migracija koje su kroz tisućljeća oblikovale njihovu priču. Ova priča oživljava izazove s kojima se romska zajednica suočavala, migrirajući kroz različite kulture, ali istovremeno čuvajući svoj jezik i identitet.

Slika 31. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., fotografija: Barbara Jerković

Kolekcija *Aven Romale* briše granice između estetike i značaja, spajajući prepoznatljive elemente romskog odijevanja, poput nabora, raskošnih suknji i bluza, s dubokim prikazom patnje koju je ova etnička skupina prošla kroz povijest. Inspirirana raskošnim vjenčanjima, posebice Irskih Putnika, kolekcija ističe tradiciju, slojevitost i volumen odjeće kao simbole zajedništva i slavlja.

Osim vizualne estetike, kolekcija koristi i riječi povezane s diskriminacijom Roma u formi tiska na odjevnim predmetima, stvarajući tako snažan narativ koji svjedoči o izazovima s kojima se romska zajednica suočava. Detalji poput brojnih remenja i metalnih kopči simboliziraju snagu i otpor, predstavljajući dugotrajan otpor romske zajednice kroz stoljeća diskriminacije i izopačenosti društva. Kroz ovu kolekciju, izražava se poštovanje prema romskoj kulturi, istovremeno podižući svijest o povijesnim i suvremenim izazovima s kojima se ta zajednica suočava, sa ciljem da kolekcija zagovara priznavanje, razumijevanje i poštovanje romske baštine.

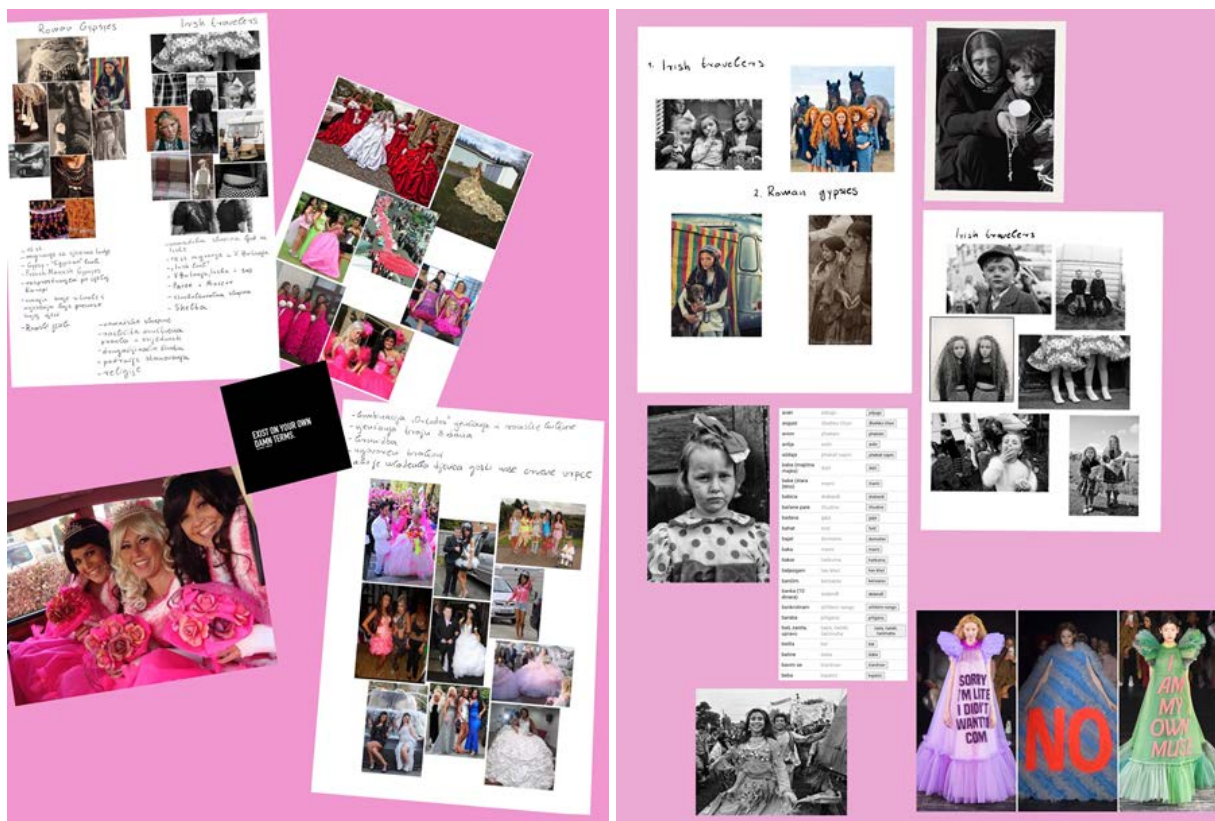
5.1. KONCEPT KOLEKCIJE

Kolekcija *Aven Romale* objedinjuje elemente poput nabora, slojeva, plišanih traka, remenja i metalnih kopči kako bi dočarala dinamiku romske kulture. Svaki od ovih elemenata čini jedinstveni pečat na određenom odjevnom predmetu, prenoseći različite aspekte romske baštine. U kolekciji *Aven Romale* volumen i slojevi reflektiraju dubinu i kompleksnost romskog identiteta, dok volani dodaju notu elegancije i ritma, obogaćujući estetiku cijele linije kolekcije. Plišane trake i sjajni detalji ističu raskoš romskih vjenčanja, naglašavajući tradiciju, slavlje i kulturno bogatstvo na specifičnim odjevnim predmetima. Remeni i metalne kopče postaju simboli otpora romske zajednice, manifestirajući snagu i nepokolebljivost. Ti elementi pružaju dinamičan kontrast suptilnijim detaljima na različitim odjevnim predmetima u kolekciji. Svaki odjevni predmet u kolekciji *Aven Romale* priča je o pokretu, raskoši, otporu i jedinstvenim izrazima romske kulture, stvarajući široku paletu naizgled kontrastnih, ali skladnih elemenata.

5.2. MOODBOARD ZA KOLEKCIJU AVEN ROMALED

Moodboard za kolekciju *Aven Romale* (Slika 32. i 33.), istražuje i ističe ključne elemente i tradicije romskog naroda i Irskih Putnika. U fokusu straživanja su odjevni predmeti, modni dodaci, način života i običaji koji su prepoznatljivi za obje kulture. *Moodboard* uz to uključuje istraživanje pojmova na romskom jeziku, koji će se koristiti u kolekciji u formi tiska. Prikazuje usporedbu života Roma i Putnika kroz prikaz događaja iz svakodnevnog života, usporedno s običajima vjenčanja prikazanim kroz kadrove iz TV emisije *My Big Fat Gypsy Weddings*.

Inspiracija za stvaranje kolekcije dolazi i iz kolekcije modnog brenda Viktor & Rolf, pod nazivom *Fashion Statements*, za proljeće/ljeto 2019. godine, o kojoj će se više pisati u poglavlju o *Primjeni tiska*. Ova kolekcija poslužila je kao inspiracija za stvaranje estetike i dizajna *Aven Romale*. Kroz *moodboard* se proteže i paleta boja koja će se koristiti u kolekciji, obuhvaćajući nijanse od sivih do ružičastih, te plavih i zelenih tonova. Ovaj *moodboard* omogućuje dublje razumijevanje konteksta i inspiracije za kolekciju *Aven Romale*, ističući raznolikost romske kulture i života Putnika s elementima koji će oblikovati priču i estetiku kolekcije.

Slika 32. i 33. Antonija Bracanović, *Moodboard* za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

5.3. ANALIZA SERIJE DIZAJNERSKIH CRTEŽA

Prije razvoja serije dizajnerskih crteža, potrebno je odabrati nulte vizuale za svaki odjevni predmet koji će biti korišten u kolekciji. Kako bi se postigla funkcionalnost i usklađenost, istovremeno pružajući estetiku koja odražava viziju kolekcije, odabrani su nulti vizuali poput *Gibson* bluze i *gipsy* suknje. Nadalje, objedinjujući kolekciju odjevnim predmetima suvremenijeg karaktera poput majice na jedno rame, uključujući odjevne predmete koji su kontrastni temi, kao što je jakna s remenom i subkulturalni odjevni predmet *bondage* hlače. Haljina je razvijena kombinacijom razrade vizuala *gibson* bluze i *gipsy* suknje.

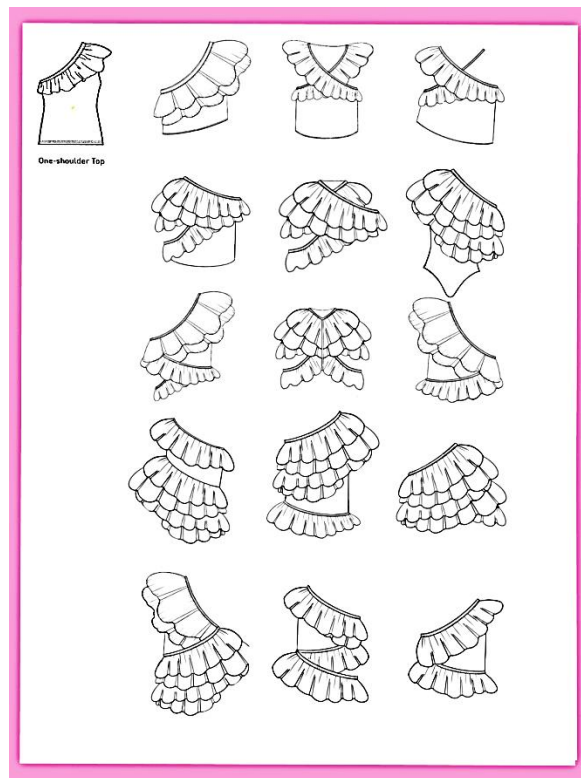
U ovoj fazi rada detaljnije se analiziraju i proširuju odabrana dizajnerska rješenja, usklađujući ih s konceptom kolekcije i uzimajući u obzir tehničke aspekte poput dimenzija, šavova i krojeva.

Prva serija crteža (Slika 34.) usredotočena je na razradu vizuala *Gibson* bluze (eng. *Gibson blouse*), temeljne karakteristike ovog odjevnog predmeta uključuju voluminozne rukave, naglašen struk te kopčanje uz vrat, uz dodatke poput nabora i drapiranja. Naglasak u razradi dizajnerskog crteža je prvenstveno na promjenama volumena kod rukava i donjeg dijela bluze. Promjene na rukavima su bile izražene u različitim tehnikama slaganja nabora i povećanja volumena, kako bi se naglasila slojevitost i time postigao efekt raskoši. Istovremeno su zadržana dva ključna elementa originalnog vizuala: strukiranost i kopčanje uz vrat. Osim promjena u volumenu, istraživani su načini slaganja traka i promjene volumena od struka prema dolje, postupno evoluirajući od velikih do sitnih, gustih nabora, kako bi se postigla željena estetika i tekstura bluze.

Slika 34. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža bluza za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

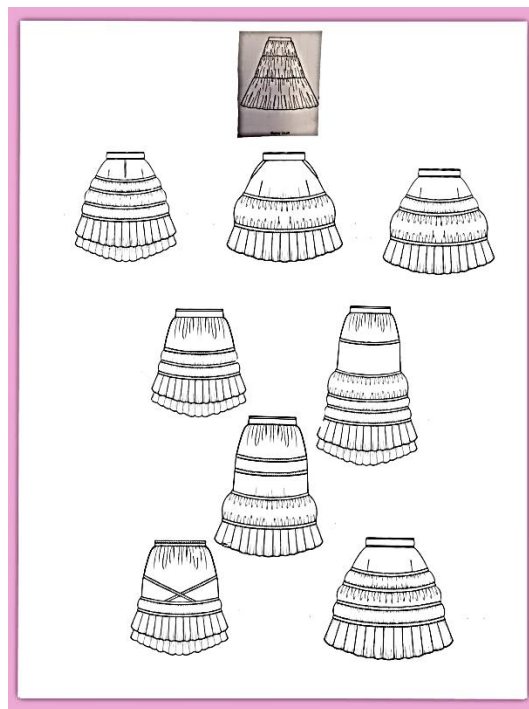
U drugoj seriji crteža (Slika 35.), koja je temeljena na nultnom vizualu majice na jedno rame (eng. *one-shoulder top*) gdje su implementirane promjene slične onima u prethodnom konceptu. Ove promjene u dizajnerskoj seriji obuhvaćaju prilagodbu slaganja nabora, modifikaciju duljine odjevnog predmeta, uvod asimetrije i simetrije prema potrebama dizajna. Dodatno, nadodani su nabori koji su postavljeni na dnu odjevnog predmeta i preko njega kako bi se postigao dodatni volumen. Preklapanje nabora dodatno je prikazano kako bi se postigla slojevitost i teksturalna dubina u dizajnu, doprinoseći time kompleksnosti i vizualnom interesu odjevnog predmeta.

Slika 35. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža majice na jedno rame za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

U trećoj seriji crteža (Slika 36.) detaljno je razrađena *Gypsy* suknja (eng. *Gypsy skirt*), koja je inspirirana *boho* stilom ili modom Roma. Ove suknje obično imaju opušten i fluidan kroj te su često duže, ukrašene šarenim uzorcima, čipkom, trakama ili resama. Karakteristično za ovaj stil su slojevitost i dinamičnost, pružajući osjećaj ženstvenosti i slobode osobi koja ih nosi.

Kroz seriju dizajnerskih crteža napravljene su promjene u duljini i slojevitosti suknje kako bi se postigla željena estetika. Uz to, kombinirani su različiti tipovi nabora kako bi se postigao određeni volumen i teksturalni efekt. Dodavanje traka dodatno je naglasilo nabore i pružilo dodatnu dimenziju dizajnu suknje. Ovaj proces eksperimentiranja s različitim elementima dizajna omogućio je stvaranje suknje koja ne samo da odražava karakteristike *gypsy* stila, već također donosi inovativne interpretacije, prilagođene suvremenim modnim trendovima.

Slika 36. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža suknje za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Bondage hlače su odjevni predmet inspiriran elementima iz *BDSM*⁵² (*Bondage, Discipline, Dominance, Submission, Sadism, Masochism*) kulture.⁵³ Izrađene su obično od čvrstih materijala poput kože te sadrže karakteristične detalje kao što su remenje, lanci i metalne kopče. Ovaj stil odjeće često se povezuje s *punk, goth* ili alternativnim modnim subkulturama.⁵⁴

⁵² *BDSM* - subkulturna zajednica, uključuje sudjelovanje pojedinaca u suglasnim seksualnim praksama, pri čemu kroz uporabu određenih odjevnih predmeta izražavaju svoje performanse i želje.

Bondage (B) – praksa koja uključuje vezivanje ili ograničavanje tijela u svrhu seksualnog užitka;

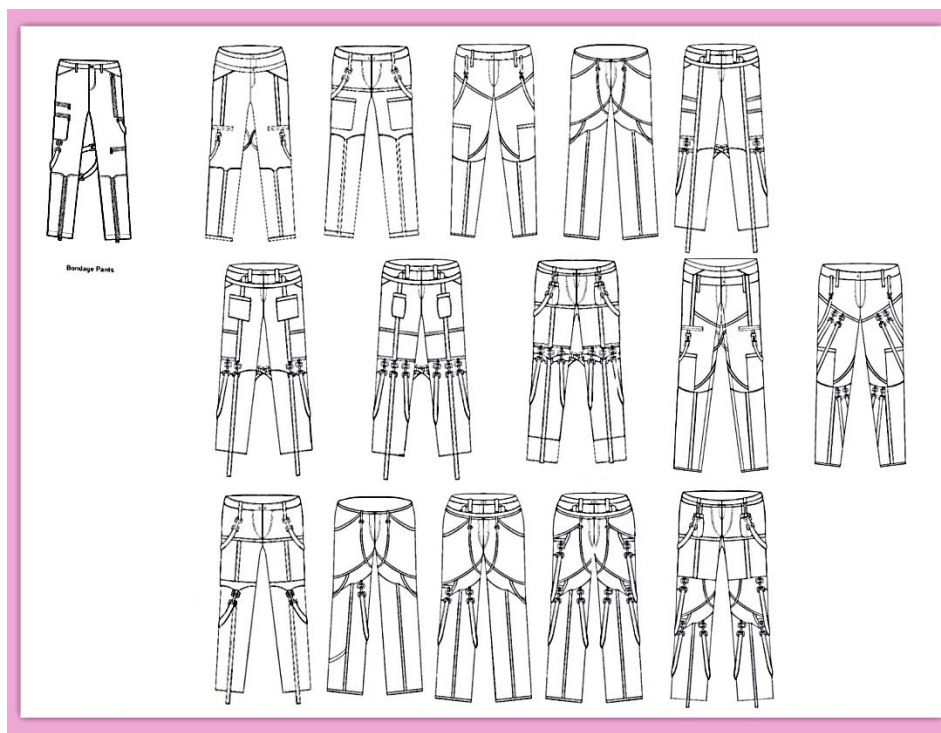
Discipline (D) – pojam u *BDSM*-u koji predstavlja disciplinu i bičevanje;

Sadism/ Masochism (S,M)– u kontekstu *BDSM*-a, odnosi se na aktivnost u kojoj osoba osjeća zadovoljstvo prilikom nanošenja boli drugoj osobi, Weiss, Margot, *BDSM* (bondage, discipline, domination, submission, sadomasochism), Wesleyan University, Middletown, CT, United States, 2015., str. 2-4.

⁵³ Weiss, Margot, *BDSM* (bondage, discipline, domination, submission, sadomasochism), Wesleyan University, Middletown, CT, United States, 2015., str. 2-4.

⁵⁴ Quiñones, Estela, *Punk in translation: A Music and Fashion History of Punk*, For the Division of Historical Studies of Bard College, 2023., str. 43.

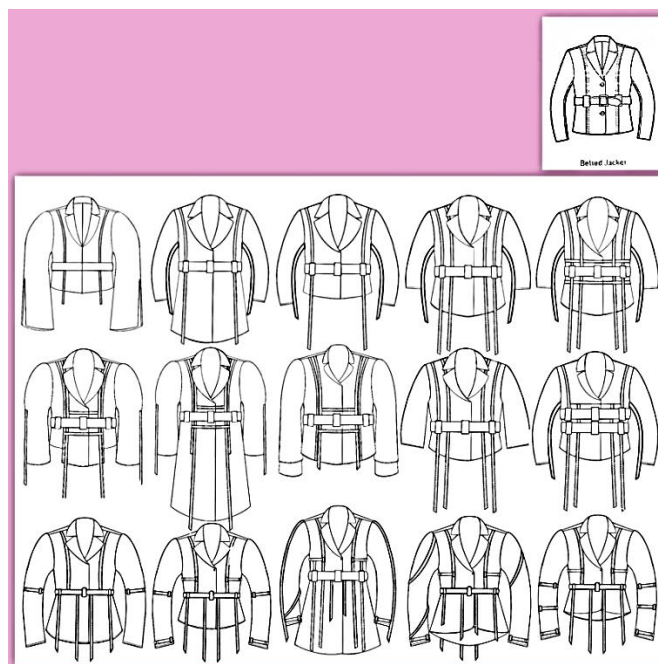
Prilikom dizajniranja vlastite kolekcije (Slika 37.), na *bondage* hlačama dolazi do promjene visine struka, dodavanja traka, kopči i elemenata stezanja, kao što su remeni između nogu. Uz koje je omogućeno normalno kretanje. Također, mijenja se širina nogavica, dodaju se džepovi i lažni džepovi, te se primjenjuje kopčanje na trakama kako bi se postigao određeni estetski i funkcionalni efekt.

Slika 37. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

U petoj seriji crteža (Slika 38.) prema nultnom vizualu jakne s remenom (eng. *Belted jacket*), došlo je do niza promjena u odnosu na originalni dizajn. Ove promjene obuhvaćaju varijacije u broju remenja i kopči, dodavanje remenja na rukavima, modifikaciju dubine ovratnika i širine kragne, promjenu širine rukava, prorezivanje rukava te dodavanje traka.

Dodatno, promjene su uključivale varijacije u duljini jakne, od vrlo kratke do izrazito duge. Trake su postavljene tako da prelaze preko ruba jakne, omogućavajući povezivanje jakne s pripadajućim donjim odjevnim predmetom. Ove promjene nisu samo estetskog karaktera već imaju i funkcionalnu svrhu, doprinoseći raznovrsnosti i prilagodljivosti dizajna jakne.

Slika 38. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža jakne za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

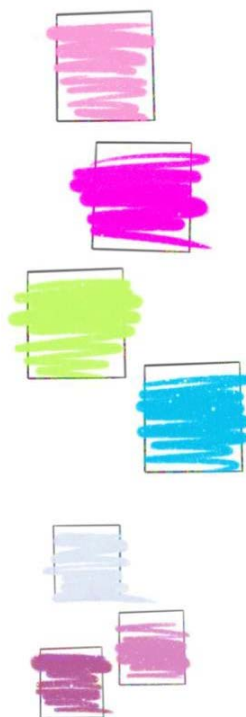
5.4. PALETA BOJA

Paleta boja za kolekciju *Aven Romale* (Slika 39.) predstavlja spoj simbolike i estetike, poštujući duboko ukorijenjene vrijednosti i simbole rimske kulture. Umjesto crvene boje koja je za Rome iznimno značajna, i provlači se kroz sve obrede, a predstavlja zaštitu od zlih sila, zamjenjuje ružičasta boja. Ružičasta u ovoj kolekciji interpretira varijaciju crvene koja izražava toplinu i emocionalnu povezanost. Korišteno je više nijansi ružičaste, varirajući od pastelnih nijansi do fuksije. Osim ružičaste kao bazne boje, koriste se i tri nijanse sive. Nijanse sive u kolekciji igraju ključnu ulogu u postizanju stabilnosti i neutralnosti, djelujući kao vezivni element koji povezuje različite elemente unutar odjeće. Dodatno, u paleti su uključene *dodger*⁵⁵ plava i intenzivna *chartreuse*⁵⁶ zelena. Plava i zelena boja prisutne su na romskoj zastavi, a predstavljaju nebo i zemlju. Osim toga, plava boja simbolizira mir, slobodu i stabilnost, dok zelena boja simbolizira vezu s prirodom, zajedništvom i tradicijom, te nosi poruku o nadi za bolju budućnost.

⁵⁵ *dodger* - nijansa plave boje

⁵⁶ *chartreuse* - nijansa zelene boje nazvana po istoimenom liker

PALETA BOJA

Slika 39. Antonija Bracanović, Paleta boja za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

5.5. ANALIZA ODJEVNIH KOMBINACIJA

Nakon razvijanja serije dizajnerskih crteža, predloženo je dvanaest odjevnih kombinacija (Slika 40.) zajedno s paletom boja i materijalima. Nakon dodatne razrade, odabrano je šest konačnih odjevnih kombinacija koje čine ovu kolekciju. Svaka kombinacija je odabrana kako bi istaknula važne elemente romske kulture, zajedništva i otpora, dok istovremeno spaja raskoš i eleganciju s konceptom antimodne uniformiranosti. U nastavku rada prikazuju se tehnički crteži odabranih kombinacija analizom ključnih elemenata i estetskih karakteristika uz paletu boja koja dodatno naglašava njihovu izražajnost, uz priložene informacije o formi korištenog tiska.

Slika 40. Antonija Bracanović, Prijedlog odjevnih kombinacija za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

5.5.1. ODJEVNA KOMBINACIJA 1.

Prva modna kombinacija iz *Aven Romale* kolekcije (Slika 42. i 43.) obuhvaća sivi sako od kepera s crnim ovratnikom, upotpunjen trakama od baršuna. *Bondage* hlače izrađene su od sive i crne kombinacije kepera s bočnim džepovima. Trake od baršuna spajaju se s čeličnim kopčicama srebrne boje, koje se mogu odvojiti. Sako i hlače su stilski usklađene kombinacijom dvije nijanse kepera i baršun trakama povezanih čeličnim kopčama, naglašavajući time elemente antimodne uniformiranosti.

Ispod sakoa nosi se ružičasta bluza uz vrat, izrađena od kombinacije tila i makoa, s naglaskom na slojevitosti i volumenu, posebice kroz transparentne rukave. Bluza se kopča straga pomoću šarenih drukera, dok je spoj dviju tkanina povezan ružičastom baršun trakom. Naglasak ove kombinacije je na spajanju različitih tekstura koje na prvu pomisao djeluju nespojivo, poput baršun trake, prozirnosti tila i čvrstoće kepera povezano čeličnim kopčama. Ova kombinacija tekstura stvara zanimljiv kontrast i dodaje dubinu odjeći. Kombinacija materijala kao što su keper i baršun, te tila i čeličnih kopča, dodaje slojevitost odjeći, istovremeno naglašavajući kreativni pristup dizajnu i eksperimentiranje s teksturama.

No 1.

Slika 41. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 1. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 42. i 43. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., Odjevna kombinacija 1., fotografija: Barbara Jerković

5.5.2. ODJEVNA KOMBINACIJA 2.

Druga odjevna kombinacija (Slika 45. i 46.) sastavljena je od dugog svijetlo sivog sako od kepera s crnim ovratnikom od umjetne kože, upotpunjenog plavim sjajnim trakama koje se mogu spojiti s hlačama. Na rukavima su prisutni prorezi do visine lakta, povezani sjajnim plavim trakama koje su spojene tamno sivom čeličnom kopčom. Ispod sako nalazi se plava bluza načinjena od kombinacije makoa i kepera s izuzetno voluminoznim rukavima. Na velikom volanu ispod struka ističe se natpis *Bubičarna manuš*⁵⁷, što na romskom znači besposličar, izrađen tehnikom DTF tiska, o kojem će se više govoriti u poglavlju 5.6. Primjena tiska. Ovaj izraz je upotrijebljen kako bi kroz odjeću prikazali problematiku romskog naroda u društvu, dok se istovremeno kroz harmoniju boja negira ista, ujedno promičući poruku samosvijesti i dostojanstva.

Duge *bondage* hlače napravljene od istog keper materijala kao sako, visokog struka opšivene plavim sjajnim trakama koje se spajaju između nogu, pružajući jedinstven vizualni element.

⁵⁷ Bubičarna manuš – (romski) besposličar

Unatoč spajanju, hlače omogućuju normalnu slobodu kretanja, što je važno za udobnost i funkcionalnost odjeće.

No 2.

Slika 44. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 2. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 45. i 46. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., Odjevna kombinacija 2., fotografija: Barbara Jerković

5.5.3. ODJEVNA KOMBINACIJA 3.

Treća odjevna kombinacija (Slika 48. i 49.) obuhvaća predimenzioniranu t-shirt majicu izrađenu od crnog češljanog flanela s tiskanim izrekama na romskom jeziku. Ova majica dodatno se ističe ružičastim ovratnikom od makoa. Jakna je izrađena od crnog kepera, a ističu je detalji od ružičaste baršun trake, čime se postiže kontrast među teksturama. Remen je napravljen od umjetne kože, a zatvara se velikom zlatnom čeličnom kopčom. Duga voluminozna suknja izrađena je od ružičastog kepera i od 30 metara ružičastog tila u dvije nijanse.

Suknja donosi dojam raskoši inspirirane romskim vjenčanjima, dok predimenzionirana majica vizualno prikazuje romsku svakodnevicu. Sako, s druge strane, predstavlja simbol otpora, stvarajući ravnotežu između tradicionalnih elemenata i suvremenog izraza, prenoseći bogatstvo romske kulture istovremeno naglašavajući aspekte otpora romske zajednice. Kombinacija tekstura, boja i detalja unosi kompleksnost i dubinu u estetiku odjeće, reflektirajući kompleksnost i bogatstvo romske kulture i identiteta.

No 3.

Slika 47. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 3. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 48. i 49. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., Odjevna kombinacija 3., fotograf: Barbara Jerković

5.5.4. ODJEVNA KOMBINACIJA 4.

Četvrta kombinacija (Slika 51. i 52.) sastoji se od sive voluminozne suknje od sivog kepera i nabiranja velikih količina tila. Svijetlo siva jakna stegnuta je zelenim pojasom načinjenim od gurtne trake i velike čelične kopče, koji se može odvojiti. Traka prolazi kroz područje rukava, oko lakta i orukvice. Na leđima jakne nalazi se veliki print s natpisom *Chi Shungra*⁵⁸, što na romskom znači lijepa romska djevojka, područje oko printa ukrašeno je ručno šivanim cirkonima. Ispod jakne se nalazi asimetrični svijetlo ružičasti top na jedno rame, napravljen od kombinacije tila i makoa, spojen ružičastom baršun trakom.

Ovaj izgled kombinira različite teksture, boje i krojeve za dinamičan dojam kolekcije, istovremeno ističući slojevitost i kompleksnost romske kulture kroz modni izraz. Dodavanje ručno šivanih cirkona i romskog natpisa na leđima jakne dodaje osobni i autentični pečat kombinaciji, dok detalji poput zelenog pojasa pružaju funkcionalnost i estetsku vrijednost. Ova kombinacija predstavlja spoj tradicije, individualnosti i suvremenog stila, ističući ljepotu i snagu romske zajednice kroz modnu interpretaciju.

⁵⁸ *Chi shungra* – (romski) lijepa romska djevojka

No 4.

Slika 50. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 4. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 51. i 52. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., Odjevna kombinacija 4., fotograf: Barbara Jerković

5.5.5. ODJEVNA KOMBINACIJA 5.

Ova odjevna kombinacija (Slika 54. i 55.) sastoji se od ružičastog odijela od kepera ukrašenog crnim baršun trakama koje se mogu koristiti za povezivanje sakoa i hlača. Na hlačama su trake povezane malim zlatnim kopčama koje se mogu odspojiti. Ovratnik je napravljen od crnog mat kepera, a remen je ukrašen velikom zlatnom kopčom. Ispod sakoa nalazi se voluminozni ružičasti top na jedno rame, izrađen od tila i kepera s bočnim zatvaračem. Na tilu se nalazi print s natpisom *divenko čhon*⁵⁹, što na romskom znači kolovoz. Ovaj modni sklop kombinira različite teksture, spajajući različite materijale i detalje kako bi stvorio spoj elegancije i individualnosti.

No.5

Slika 53. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 5. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

⁵⁹ *divenko čhon* – (romski) august

Slika 54. i 55. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., Odjevna kombinacija 5., fotografija: Barbara Jerković

5.5.6. ODJEVNA KOMBINACIJA 6.

Završna odjevna kombinacija (Slika 57. i 58.) predstavlja spoj tradicije, suvremenosti i izraza individualnosti. Duga crna haljina od organdija s prozirnim slojevito nabranim rukavima, inspirirana je raskošnim romskim vjenčanicama, te se ističe kao centralni odjevni predmet kolekcije. Ispod haljine se nadzire ružičasti bodi, izrađen od češljanog flanela s aplikacijom pojma *ake!*⁶⁰, što na romskom znači "daj!". Dugi ružičasti kaput od umjetnog krzna u kolekciji predstavlja simbol raskoši kojom Romi teže tijekom proslava vjenčanja. Ova odjevna kombinacija predstavlja spoj tradicionalnih elemenata i suvremenog, ističući spoj raskoši i poruku bunta.

⁶⁰ *ake!* – (romski) daj!

Slika 56. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 6. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 57. i 58. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, odjevna kombinacija 6., fotografija: Barbara Jerković, 2023.

5.6. PRIMJENA TISKA

Pri stvaranju kolekcije koristili smo dvije vrste tiska na tkaninu. Prva metoda tiska uključuje upotrebu folija s kojih se otisnuti motiv prenosi na tekstilnu podlogu transfer postupkom tj. Postupkom prijenosa djelovanjem pritiska i visoke temperature. Temperatura prijenosa je 160°C u trajanju od 8 sekundi. Tehnika je poznata još i pod akronimom DTF, što znači *Direct To Film*. U usporedbi s tradicionalnim sitotiskom, gdje se željeni motiv prenosi kroz ravnu šablonu koja podrazumijeva poliestersko sito pričvršćeno pod definiranom napetošću na drveni ili metalni okvir, DTF metoda omogućuje direktan prijenos motiva na tkaninu (Slika 59.). Ova tehnologija kombinira ink jet pisače, vezivo i film (foliju) u jedinstvenu tehnologiju.

Željeni motiv se otisne na PET foliju pomoću DTF tiskarske boje, pri čemu se koristi bijela tinta kao temeljna. Zatim, se na otisnutu foliju nanosi vruće vezivo u prahu dok je tiskarska boja još uvijek mokra. Bitno je ravnomjerno nanijeti vezivo i ukloniti suvišak. Proces aktiviranja veziva provodi se u sušioniku vrućim zrakom, nakon čega se prenosi na tkaninu prethodno termofiksiranu. Nakon transfer prijenosa i hlađenja tekstilne podloge na sobnu temperaturu, uklanja se folija koja služi kao nosač otiska, a željeni motiv ostaje na tkanini. Prednosti DTF tehnologije uključuju mogućnost primjene na gotovo svim vrstama tekstilnih materijala neovisno o sirovinskom sastavu, uključujući i visoko porozne sintetičke materijala poput tila, s visokom kvalitetom otisnutih motiva. Također, pruža visokokvalitetan ispis na vuni, umjetnoj koži, svili i sintetičkim tkaninama. Primjenom tiskarske boje koja sadrži bijeli pigment, a koji služi kao podloga višebojnom motivu, omogućuje se tisak na obojenim podlogama od svjetlijih do potpuno tamnih, pa i crno obojenih tekstilnih podloga. Konačni ispis je rastezljiv, izdržljiv te ima zadovoljavajuću postojanost na pranje. Maksimalna moguća veličina željenog motiva u DTF izradi je 290 x 400 mm.

Slika 59. Proces DTF tiska

Slika 60. Uredaj za DTF tisak

Slika. 61. Priprema za tisak

Slika.62 . Realizacija željenog motiva na prototipu

U eksperimentalnom radu primijenjena je i digitalna tehnologija direktnog tiska na tkaninu (DTG eng. *Direct To Garment*), koja se provela pomoću tiskarskog stroja pod nazivom Kornit Presto (Slika 60.). Ova metoda radi na principu računalnog unosa podataka, u ovom slučaju unosom boja i uzoraka u računalo. Uneseni podaci prenose se u tiskarski stroj koji obavlja daljnji posao. Ovakav način tiska mnogo je brži i uredniji proces tiska od sitotiska, a moguće ga je koristiti na gotovo svim tkaninama od prirodnih materijala do sintetičkih tkanina. Tisak se obavlja direktno na tkaninu, te u jednom potezu omekšava i suši tkaninu u jednom potezu.

Slika 63. i 64. Realizacija dizajna za tisak pomoću DTF tehnologije na gotovom proizvodu

U tehnologiji digitalnog *inkjet* tiska na tekstilu primjenjuju se sustavi tiskarskih boja na bazi bojila i na bazi pigmentata. Pigmenti su kemijske konstitucije netopljive u vodi koje nemaju vlastitog afiniteta prema vlaknu i ne mogu stvarati kemijske veze već se vežu površinski pomoću veziva, fiksatora i umreživača koji na površini tekstilne podloge formiraju umreženu polimernu strukturu u koju se mehanički veže – ugrađuje pigment. Bojila su, za razliku od pigmentata, kemijske konstitucije koje su uglavnom topljive u vodi i imaju afinitet prema vlaknu, što znači da se kemijski vežu putem funkcionalnih skupina vlakna. Time se dobiva postojanije obojenje na mjestu otiska te nema razlike u taktilnim i fizikalno mehaničkim svojstvima tekstilnog materijala između otisnutog i ne otisnutog dijela.

Do sada su na području digitalnog tiska razvijeni sustavi s reaktivnim (za celulozna vlakna), kiselim (za proteinska vlakna) i disperznim (za sintetička vlakna) bojilima. S disperznim bojilom provode se tehnike direktnog tiska na tekstilnu podlogu ili sublimacije koja podrazumijeva primjenu termofiksiranja, odnosno fiksiranja na temperaturama 200 do 210°C, pri kojoj disperzna bojila sublimiraju (prelaze iz krutog u plinoviti stanje) i ulaze u strukturu poliestera. Postupak sublimacije se može provoditi na način da se uzorak otisne na podlozi transfer papira te se u stroju za termofiksiranje uzorak prenosi s papira na podlogu, a suvremene tehnologije digitalnog tiska omogućuju i direktan otisak na poliesterskim podlogama, koje se nakon tiska termofiksiraju. Nedostatak sublimacije je činjenica da je to tehnologija primjenjiva samo za poliestere, a ako se primjenjuje na mješavinama vlakana, udio poliestera mora biti minimalno 70%. Pri izradi tiska za autorsku kolekciju korištene su tiskarske boje na bazi pigmentata. Prednosti pigmentnog tiska upravo proizlaze iz mehanizma mehaničkog vezanja pigmentata za tekstilnu podlogu čime je omogućena njihova primjena na svim vrstama materijala bez obzira na sirovinski sastav. Iako postojanosti nisu tako visoke kao kod primjene bojila, moguće je postići optimalnu izdržljivost otiska i zadovoljavajuću postojanost na pranje, a s velikom prednošću u postizanju briljantnosti obojenja i širini palete boja. Omogućuju brzi proces proizvodnje, uz visoke ekološke standarde, što znači manje zagađenja okoliša i malo otpada od proizvodnje.

Slike 65. 66. i 67. Proces izrade digitalnog tiska

Materijal izabran za izradu autorske kolekcije je flanel fleece, odnosno češljani flanel, materijal koji je mekan i izdržljiv te ima čupavu teksturu. Crno obojeni tekstilni materijal otisnut je za izradu predimenzionirane majice, dok je ružičasti otisnut za izradu bodija.

Slika 68. i 69. Realizacija odjevnih predmeta za kolekciju *Aven Romale*

5.6.1. DIGITALNI TISAK

U današnje doba, kada tekstilna industrija zauzima značajno mjesto među vodećim zagađivačima okoliša zbog invazivnih proizvodnih procesa, tiskarska industrija posvećuje veliku pažnju održivom i ekološkom dizajnu. Jedna od najpouzdanijih i ekološki prihvatljivih tehnika tiska je tehnologija digitalnog tiska. Digitalni tisak, u usporedbi sa sitotiskom, donosi svoje prednosti ali i nedostatke. Zahtijeva manju potrošnju vode, energije i bojila, no uključuje pripremu tkanine za tisak, što može imati ekološke posljedice. Odabir odgovarajuće tkanine ključan je za smanjenje štetnih utjecaja na proizvodnju i okoliš. Kvaliteta tinte je ključna komponenta prilikom tiskanja, budući da mora imati sposobnost povezivanja kemijskih spojeva s tekstilnim vlaknima. Pigmenti, koji su netopljive molekule, zadržavaju se na površini tkanine pomoću ljepila ili vezivnog sredstva. Tkanine moraju biti čiste i suhe prije tiskanja, a kod određenih materijala može biti potrebna prethodna obrada.

Nakon tiskanja, boje se fiksiraju primjenom topline i pare. *Inkjet* tinte se dijele u dvije kategorije. Prva se odnosi na osnovu medija na koji je bojilo primijenjeno, što može biti voda, ulje, otapalo ili tekućina koja se stvrdnjava pomoću UV zračenja. Druga kategorija odnosi se na vrstu korištenog bojila unutar medija, odnosno na otopljene pigmente.⁶¹

Razlikujemo četiri vrste bojila, to su:

1. reaktivna, namijenjena za celulozna vlakna;
2. disperzna, namijenjena za sintetička vlakna;
3. kiselinska, namijenjena za proteinska vlakna i najlon
4. pigmenti, namijenjeni za sve supstrate

Tinte namijenjene za digitalni tisak gotovo sve su na bazi vode, s netopljivim pigmentima za bojanje tkanina. Voda je idealna zbog brzog isparavanja, ne toksičnosti i ekološke stabilnosti. Kod bojila za tekstilne supstrate, bitno je da su postojana na pranje, trljanje i svjetlost.

Pigmenti nemaju prirodnu sklonost prema određenim vrstama vlakana, što ih čini prikladnima za bojanje gornjeg sloja različitih vrsta vlakana i mješavina. Većina pigmentnih tinti ima ograničenu otpornost na višestruko pranje i trenje zbog gornjeg sloja tiskanja uz upotrebu veziva za bolje prijanjanje na supstrat. Važno je da je tinta dobro pomiješana kako bi se spriječilo začepljenje mlaznica. Napredak u kemijskim formulama za tinte omogućava zadovoljavajuće rezultate tiskanja, pružajući izvrsnu postojanost boja na svjetlu i otpornost na vlažno brisanje. Ova tehnologija omogućava primjenu na različitim vrstama tkanina, uključujući mješovita vlakna, bez potrebe za prethodnim premazivanjem. Tinte za digitalni tisak tekstila pružaju industriji priliku da značajno smanji otpad i unaprijedi kemijsku te ekološku održivost. No, financijski pritisci, poput zahtjeva za niskim cijenama i nametanja značajnih troškova usklađenosti, mogu dovesti do situacija u kojima se štedi na važnim aspektima. Unatoč tome, industrija je ostvarila značajan napredak u poboljšanju kvalitete i održivosti bojila.⁶²

⁶¹ Tkalec, M., Glogar, I. M. , Sutlović, M., Ecological sustainability of digital textile printing, Varazdin Development and Entrepreneurship Agency, 2022., str. 105. – 115.

⁶² Isto, str. 105. – 115.

5.6.2. DIZAJNERI ODJEĆE KOJI U SVOM RADU PRIMJENJUJU TISAK

U sljedećem tekstu spomenut ćemo dizajnere koji koriste tisak u svojim kolekcijama. Tisak je ključni element njihovih dizajna, dodajući teksturu, uzorke i vizualni interes njihovim kreacijama. Dizajnerica Stella McCartney i modna kuća Viktor & Rolf poznati su po svojoj kreativnoj upotrebi tiska u svojim kolekcijama, te njihovoj sposobnosti da ih kombiniraju s drugim elementima dizajna kako bi postigli jedinstvene estetske izraze.

STELLA MCCARTNEY

Britanska dizajnerica Stella McCartney nerijetko je koristila uzorke u svojim kolekcijama. Uzimajući u obzir da je velika obožavateljica crtanih filmova, stripova i šarenih motiva, to se često očitovalo u njenom dizajnu. Pred jesenska kolekcija ready-to-wear iz 2017., posvećena je raznolikosti modnih stilova, predstavila je klasične modne predmete s uporabom boja i uzoraka s naglaskom na nosivost i udobnost, nudeći odjevne predmete od ekološki prihvatljivih materijala. Predstavila je između ostalog dvije odjevne kombinacije s tiskanim likovima iz jednog od najstarijih dječjih stripova *DC Thomson*.⁶³ Stoga su se likovi poput Korcky the Cat, Dinah Mo i blizanaca Cuddles i Dimples, pojavili na bluzi, košulji i hlačama s vezicom (Slika 70. i 71.). Osim odjevnih predmeta prikazanih u pred jesenskoj liniji, članove Dandy klana također je prikazala na majicama, jaknama, trapericama, kao i na izvezenoj majici s kapuljačom, te pletenim pulloverima. Osim u kolekciji iz 2017., uporabu tiska Stella McCartney predstavila je i u kolekciji jesen/zima, ready-to-wear, pod nazivom *STELLA BY STELLA* iz 2022., (Slika 72. i 73.) prikazanoj u Pariškom Pompidou centru. McCartney je prikazala tada kroz odjeću umjetnička djela američkog slikara, kipara i grafičara Franka Stelle, čiji su radovi izlagani diljem svijeta.⁶⁴ Cijelu kolekciju definira spoj mode i umjetnosti. Reinterpretirajući na odjeći njegove grafike, skulpturalne forme, te minimalističke apstraktne otiske, prikazala je ženu kao kolekcionarku i kreatoricu, predstavljajući

⁶³ <https://www.vogue.com/fashion-shows/pre-fall-2017/stella-mccartney> 28.01.2024.

⁶⁴ <https://www.vogue.com/fashion-shows/pre-fall-2017/stella-mccartney> 28.01.2024.

odjevne predmete kao umjetnička djela. Kao i u prethodnim kolekcijama dizajnerica je koristila ekološki prihvatljive materijale poput organskog pamuka i recikliranog najlona.

Slika 70. i 71. Stella McCartney, *Predjesenska kolekcija*, 2017.

Slika 72. Stella McCartney, *STELLA BY STELLA*, jesen/zima 2022.

Slika 73. Stella McCartney, *STELLA BY STELLA*, jesen/zima 2022.

VIKTOR & ROLF

Nizozemska modna kuća Viktor & Rolf poznata je po svojoj kreativnoj upotrebi tiska, te sposobnosti da kombiniraju tisak s drugim elementima kako bi stvorili jedinstvene estetske izražaje. Kolekcija pod nazivom *Fashion Statements (Izjave o modi)* za proljeće/ljeto 2019. (Slika 74. i 75.) predstavlja istraživanje izražajne moći odjeće. Sastoji se od osamnaest impresivnih, predimenzioniranih haljina izrađenih od osam kilometara tila. Neki modeli imaju nabrane rukave, dok su drugi slojeviti, sve su vrlo šarene i izrazito voluminozne. Siluete su kiparske i ekstremne, varirajući od A-siluete do pješčanog sata. Svaka kreacija nosi tekst izveden laserom, uglavnom jednolinijskih slogana koji podsjećaju na tipične naslove s društvenih mreža koji nas svakodnevno okružuju. Dizajneri ističu da ne nameću nikakvo značenje, već nas potiču na vlastito razmišljanje. Ova suptilna sinteza nespojivih elemenata stvara prepoznatljiv izraz nadrealne ljepote koji je ujedno i karakterističan za Viktor & Rolf.

Slika 74. i 75. Viktor & Rolf, *Izjave o modi*, proljeće/ljeto 2019.

6. ZAKLJUČAK

Migracije su igrale ključnu ulogu u formiranju romskog identiteta. Unatoč izazovima kojima su bili izloženi tokom stoljeća migracija, Romi su uspjeli očuvati vlastitu kulturu, uz to prilagođavajući se područjima na koje su se naselili. Ovim istraživanjem ističe se važnost borbe za prava Roma, kako bi se osigurao njihov napredak u ekonomskom, ali i društvenom životu. Važno je promicati bogatstvo romske kulture i prenositi ga na buduće generacije. Dodatno, promicanje umjetničkih izraza koji obogaćuju romsku kulturu važno je za međukulturalno razumijevanje i poštovanje. Istovremeno, istraživanje naglašava važnost poštovanja različitosti i podrške svim članovima društva, bez obzira na kulturnu pozadinu. Posebice je važno doprinijeti očuvanju romskog jezika, što se postiže poticanjem pisanja pismenih formi, kako bi se sačuvao romski identitet i kulturno nasljeđe. Ovaj naglasak na očuvanju jezika i kulture romskog naroda ključan je za osiguranje njihovog prepoznatljivog nasljeđa u suvremenom svijetu, pridonoseći tako bogatstvu i raznolikosti svjetske kulturne baštine. Istraživanje podsjeća na važnost poštivanja različitosti i podrške svim članovima društva, bez obzira na njihovu porijeklo. Samo kroz zajednički napor i angažman može se oblikovati društvo koje istinski cijeni i slavi svoju raznolikost.

U kontekstu istraživanja povijesti i običaja romskog naroda, moda se ističe kao jedan od načina na koji se romska kultura integrira u širu društvenu svijest. Vrlo je važno da se prilikom uporabe romskog stila u modnim kreacijama i kampanjama poštuju autentični elementi i da se izbjegava banalizacija ili stigmatizacija romske kulture.

Kolekcijom *Aven Romale* ističe se veza između odjevnih predmeta i romskog identiteta te kulturnog naslijeđa. Istraživanjem povijesti i običaja romskog naroda i irskih putnika koriste se elementi koji povezuju obje skupine. Kroz upotrebu elemenata poput nabora, slojeva, volana, plišanih traka, remenja i metalnih kopči, kolekcija postaje živopisna priča o romskoj kulturi, objedinjujući romsku tradiciju sa suvremenim. Kolekcija *Aven Romale* simbolizira borbu i otpor, ističući suptilno, no snažno, prisutnost diskriminacije koja je dio svakodnevice romske zajednice. Na taj način odjevni predmeti postaju izraz romskog identiteta i postavljaju temelje za dijalog o važnim pitanjima koja oblikuju romsku kulturu i društvo.

7. LITERATURNI IZVORI

1. Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, (Hancock 1996 : 107) Ibis grafika, Zagreb, 2004.
2. Tomić, Slaven, Romi u interkulturalnom okruženju, Završni rad, Doc. dr. sc. Mirko Lukaš, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2014.
3. Đurić, Rajko, Povijest Roma, Prije i poslije Auschwitza, Prosvjeta, Zagreb, 2007.
4. Đurić, Rajko, Romologija, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade Republike Srbije, 2021.
5. Đurić, Rajko, Običaji Roma, Kultura Beograd, Časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku – ISSN 0023 – 5164, (Br. 50.), 1980.
6. Colocci, Adriano, e Gli Zingari. Storia d'un popolo errante, Forni editore Bologna, Torino, 1889.
7. Tong, Diane, Romi, Interdisciplinarni prikaz, Ibis grafika, Zagreb, 2004.
8. Savić, Svenka, Mitro, Veronika Škola romologije, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad, 2006.
9. Bogdal, Klaus – Michael, Europa je izmislila Cigane, Priča o fascinaciji i prijeziru, Zagrebačka naklada, Zagreb, 2019.
10. Šikić – Mićanović, Lynete, Romkinje i uvjeti njihova života, Kako žive hrvatski Romi, 2005.
11. Mirga – Tas, Małgorzata, Re – Echancing the World, Zachęta – National Gallery of Art, Archive Books, ERIAC Warsaw and Berlin, 2022.
12. <http://romni.net/2016/01/19/romska-nosnja-2/> 31.01.2024.
13. <https://www.everyculture.com/North-America/Irish-Travelers-Marriage-and-Family.html> 21.11.2023.
14. <https://www.waynearthurgallery.com/why-do-irish-travellers-dress-provocatively/> 21.11.2023.
15. <https://www.vogue.com/article/roma-activism-fashion> 30.11.2023.
16. <https://www.reuters.com/article/us-hungary-roma-design-idCAKBN13A1FU/> 30.11.2023.

17. <https://artsandculture.google.com/story/the-roma-heritage-in-contemporary-fashion/pwWRm3zcYACsyg> 30.11.2023.
18. <https://www.britannica.com/topic/Irish-Travellers> 28.11.2023.
19. <https://rgs-ibg.onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/area.12273> 19.11.2023.
20. <https://mediareform.rs/romski-svadbeni-obicaji/> 15.11.2023.
21. https://dress-magazine.com/style/gipsy/?utm_content=cmp-true 16.11.2023.
22. <https://www.waynearthgallery.com/why-do-irish-travellers-dress-provocatively/> 21.11.2023.
23. <https://www.vogue.com/fashion-shows/pre-fall-2017/stella-mccartney> 28.01.2024.
24. <https://www.wallpaper.com/fashion/stella-by-stella-stella-mccartney-reinterprets-frank-stella-artworks> 28.01.2024.
25. <https://www.viktor-rolf.com/collection/haute-couture-fashion-statements-spring-summer-2019> 28.01.2024.

8. IZVORI SLIKA

- Slika 1. <https://seeedcollege.org/> 10.01.2024.
- Slika 2. <https://taz.de/Romnja-Kuenstlerin-ueber-Frauen/15932893/> 09.01.2024
- Slika 3. <https://www.artforum.com/news/magorzata-mirga-tas-to-represent-poland-at-venice-biennale-250765/> 08.01.2024.
- Slika 4. <https://eriac.org/re-enchanting-the-world-malgorzata-mirga-tas/> 08.01.2024.
- Slika 5. <https://curatorsintl.org/gallery/22341> 08.01.2024.
- Slika 6. <https://www.gorki.de/en/szh-22/delaine-le-bas> 08.01.2024.
- Slika 7. <https://damianlebasartbrut.com/category/shows-exhibitions/safe-european-home/> 31.01.2024.
- Slika 8. <https://rempex.com.pl/wydarzenia/384-247-aukcja-dziel-sztuki-i-antykow/przedmioty/64787-cyganka-1887> 07.01.2024.
- Slika 9. <https://www.annakonyadesigns.com/> 10.01.2024

Slika 10. <https://no.pinterest.com/pin/281543717833917/> 10.01.2024.

Slika 11., 12. https://jeremysuttonhibbert.photoshelter.com/gallery/2006-Romania-Gypsy-wedding/G0000GBUB.wM_DQE/C0000JCPLrqL3xbs 08.01.2024.

Slika 13. Antonija Bracanović, serija dizajnerskih crteža haljine za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 14. <https://horseaware.org/2020/12/11/irish-traveller-family-killorglin-county-kerry-ireland-1954-a-fascinating-kodachrome-by-inge-morath-3/> 08.01. 2024.

Slika 15., 16. i 17. <https://www.nationalgeographic.com/photography/article/irish-travellers-uphold-the-traditions-of-a-bygone-world> 19.11.2023.

Slika 18. <https://metro.co.uk/2013/04/14/my-big-fat-gypsy-fortune-prompts-tax-anger-amongst-viewers-3615936/> 08.01.2024.

Slika 19.
[https://ar.pinterest.com/pin/440860251030939797/?amp_client_id=CLIENT_ID%28 %29 &mweb_unauth_id=](https://ar.pinterest.com/pin/440860251030939797/?amp_client_id=CLIENT_ID%28%29&mweb_unauth_id=) 08.01.2024.

Slika 20. <https://grazia.hr/serija-peaky-blinders-nova-sezona/> 08.01.2024.

Slika 21. <https://www.nationalgeographic.com/photography/article/irish-travellers-uphold-the-traditions-of-a-bygone-world> 19.11.2023.

Slika 22. i 23. <https://www.waynearthurgallery.com/why-do-irish-travellers-dress-provocatively/> 30.11.2023.

Slika 24., 25, i 26. <https://www.dailymail.co.uk/tvshowbiz/article-2117916/Big-Fat-Gypsy-Wedding-As-Dale-Farm-faces-eviction-brides-enjoy-jaw-dropping-nuptials.html> 10.01.2024.

Slika 27. i 28. <https://runwaynew.com/2019/01/john-galliano-ready-to-wear-fall-winter-2004-2005/> 02.02.2024.

Slika 29. i 30. <https://www.vogue.com/fashion-shows/fall-2017-ready-to-wear/anna-sui> 02.02.2024.

Slika 31. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, 2023., fotografija: Barbara Jerković

Slika 32. i 33. Antonija Bracanović, Moodboard za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 34. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža bluza za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 35. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža majice na jedno rame za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 36. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža suknje za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 37. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža hlača za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 38. Antonija Bracanović, Serija dizajnerskih crteža jakne za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 39. Antonija Bracanović, Paleta boja za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 40. Antonija Bracanović, Prijedlog odabranih odjevnih kombinacija za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 41. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 1. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 42. i 43. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, Odjevna kombinacija 1., fotograf: Barbara Jerković

Slika 44. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 2. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 45. i 46. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, Odjevna kombinacija 2., fotograf: Barbara Jerković

Slika 47. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 3. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 48. i 49. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, Odjevna kombinacija 3., fotograf: Barbara Jerković

Slika 50. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 3. odjevne kombinacije za kolekciju *Aven Romale*, 2023.

Slika 51. i 52. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, Odjevna kombinacija 4., fotograf: Barbara Jerković

Slika 53. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 5. odjevne kombinacije za kolekciju Aven Romale, 2023.

Slika 54. i 55. Antonija Bracanović, Kolekcija Aven Romale, Odjevna kombinacija 5., fotograf: Barbara Jerković

Slika 56. Antonija Bracanović, Tehnički crtež 6. odjevne kombinacije za kolekciju Aven Romale, 2023.

Slika 57. i 58. Antonija Bracanović, Kolekcija Aven Romale, Odjevna kombinacija 6., fotograf: Barbara Jerković

Slika 59. <https://en.dpidgprinting.com/news/new-dtf-printing-technology-available-sertec> 11.01.2024.

Slika 60. <https://novival.hr/df-tisak/> 11. 01. 2024.

Slika 61. Priprema za tisak (vlastiti izvor)

Slika 62. Realizacija na prototipu (vlastiti izvor)

Slika 63. i 64. Antonija Bracanović, Kolekcija *Aven Romale*, fotografija: Barbara Jerković

Slika 65., 66., i 67. <https://caspar-design.com/hr/> 22.01.2024.

Slika 68. i 69. Antonija Bracanović, Kolekcija Aven Romale, realizacija odjevnih predmeta, fotografija: Barbara Jerković

Slika 70. i 71. <https://www.vogue.com/article/fashion-runway-stella-mccartney-pre-fall-2017-print> 25.01.2024.

Slika 73. i 74. <https://www.viktor-rolf.com/collection/haute-couture-fashion-statements-spring-summer-2019> 28.01.2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
TEKSTILNO - TEHNOLOŠKI FAKULTET
ZAVOD ZA DIZAJN TEKSTILA I ODJEĆE

IZJAVA O AUTORSTVU DIPLOMSKOGA RADA

Izjavljujem da je moj diplomski rad ESTETSKI NARATIV ROMSKE KULTURE U SUVREMENOM MODNOM DIZAJNU I AUTORSKOJ KOLEKCIJI izvorni rezultat mojeg rada te da su svi korišteni izvori, kako objavljeni tako i neobjavljeni, primjereno citirani ili parafrazirani te navedeni u popisu literature na kraju rada.

U Zagrebu, veljača 2024.

Antonija Bracanović